

บทที่ 3

ภูมิหลังจังหวัดชายแดนภาคใต้

3.1 ประวัติความเป็นมาของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

3.1.1 ประวัติความเป็นมาของมลายู

มันซูร หมัดเราะเซ(2551 : 124)ได้รวบรวมทัศนะของนักวิชาการเกี่ยวกับความหมายทางภาษาศาสตร์ของคำว่า “มลายู” ไว้ดังนี้

1. เวิร์นคลี (Wernly) ให้ความเห็นว่า “Melayu” นั้นมาจากคำว่า “Melaju” คำนี้มาจากรากคำของคำว่า “laju” ที่มีความหมายว่า “เร็ว ว่องไว กระฉับกระเฉง” จากคำดังกล่าว สามารถที่จะให้ความหมายว่าชาวมลายูนั้น มีบุคลิกลักษณะที่ฉับไวและเก่งกาจ การกระทำทุกอย่างของพวกเขารวดเร็วและว่องไว (Islamail Hamid, 1991 : 1)

2. ฟาน เดอร์ ทูก (Van der Tuuk) มีความเห็นว่าคำว่า “Melayu” นั้นมีความหมายว่า การข้ามฝั่ง ด้วยความเข้าใจหรือเหตุผลที่ว่าชาวมลายูนั้นข้ามฝั่งหรือเปลี่ยนศาสนาจากฮินดู-พุทธ มาสู่อิสลาม

3. ฮอลแลนเดอร์ (Hollander) ซึ่งได้ให้คำอธิบายของคำว่า “มลายู” ว่าหมายถึงผู้พนजर่อนเร่ เนื่องจากว่าชาวมลายูนั้นชอบการพนजरหรือการท่องเที่ยวไปจากที่หนึ่งสู่อีกที่หนึ่ง (A. Rahman Kaeh, 1977 : 55) ดังเช่นการเดินทางที่ไปตามเส้นทางทะเล ยังสถานที่ต่าง ๆ เช่น ประเทศฟิลิปปินส์ เกาะกิวเหนือ และเกาะกวม พร้อมทั้งเกาะตะวันออกไปจนถึงหมู่เกาะไมโครนีเซีย เมลानीเซีย เส้นทางใต้นั้นพวกเขาได้อพยพไปยังเกาะบอร์เนียว สุมาตรา ซวา แหลมมลายู รวมทั้งเกาะมาลากาซี

4. ฮารูน อามีนุรรอซิด (Harun Aminurrashid, 1966 : 4) กล่าวว่า คำว่ามลายูนั้นมาจากคำภาษาสันสกฤต คือ คำว่า “มลายู” หรือไม่ก็มาจากคำว่า “มาลัย” ในภาษาทมิฬ ซึ่งมีความหมายว่าภูเขาหรือเนินสูง คนโปรตุเกสออกเสียงเป็น “มาลาโย”

5. โอมาร์ อามิร ฮูเซน (Omar Amir Husin, 1962 : 189) กล่าวว่า คำว่ามลายุนั้นเป็นชื่อเรียกสถานที่หนึ่งในประเทศเปอร์เซียที่มีชื่อว่า “Mahaluyah” ชาวมหาลยาฮ์ ได้พเนจรไปทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และได้ตั้งหลักแหล่งที่สุมาตราและเกาะบริเวณรอบ ๆ ขนผ่านมหาลยาฮ์นั่นเองที่ได้นำอิทธิพลเหล่านั้นเข้ามาในวรรณคดีมลายู เขายังได้อธิบายต่อไปอีกว่าคำว่ามลายูอาจจะมาจากบรรดาชื่อของครูซึ่งได้รับการขนานนามว่า “Mulayu” ซึ่งครูเหล่านั้นกล่าวกันว่าเป็นผู้ที่มีบทบาทในการทำให้วัฒนธรรมมลายูเจริญเติบโต

6. ดารุส อะหมัด (Darus Ahmad, 1967 : 1) มีทัศนะว่า คำว่ามลายูเอามาจากชื่อของต้นฆาฮารู (Gaharu) ซึ่งเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งที่มีกลิ่นหอม คนอินเดียในสมัยโบราณเคยเรียกแหลมมลายูว่า เมืองฆาฮารู ซึ่งสอดคล้องกับคำว่า Mo-lo-yeu หรือ Mo-lo-you ก็ได้มีการพูดถึงกัน โดย หลวงจีน อี้ ซิง (I – Tsing) ในบันทึกของท่านมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 7 คำมลายูอาจใช้เรียกเผ่าต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายตามที่ต่าง ๆ ในภูมิภาคมลายู และสุมาตรา ต่อมาคำว่ามลายูนี้เป็นที่รู้จักเมื่อรัฐมลายูที่สุมาตรามีชัยเหนือรัฐศรีวิชัยในคริสต์ศตวรรษที่ 13

เกี่ยวกับประวัติดั้งเดิมของเชื้อชาติมลายุนั้น นักวิชาการมีทัศนะที่แตกต่างกัน ฟานรอนเกล (Van Ronkel) มีความเห็นว่าเชื้อชาติมลายูได้แก่คนพูดภาษามลายูที่อาศัยอยู่ในดินแดนแหลมมลายู หมู่เกาะเรียวลิงกา และบริเวณต่าง ๆ ในสุมาตราโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปาเล็มบัง ส่วนโรบิกวิน (Robiquin) ให้คำอธิบายเชื้อชาติมลายูอย่างกว้าง ๆ ว่า ผู้อาศัยอยู่ในภูมิภาคมลายู สิงคโปร์ อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ แต่ไม่รวมนิวกินี และหมู่เกาะมีลानीเซีย (Ismail Hamid, 1991 : 2)

Encyclopaedia Britannica (CD-ROM) (2003 อ้างถึงใน มั่นชूर หมดระเซ, 2551) ให้คำจำกัดความเชื้อชาติมลายูว่าเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และในหมู่เกาะต่าง ๆ ในบริเวณใกล้เคียง บรรพบุรุษของพวกเขามาจากกลุ่มชาติพันธุ์ ออสโตรนีเซีย โปรโตมลายู มองโกลอยด์ อินโดนีเซียหรือมลายัน ชาติพันธุ์นี้เป็นที่เชื่อกันว่าแหล่งดั้งเดิมอยู่ที่มณฑลยูนนานทางตอนใต้ของประเทศจีน คนเหล่านี้เร่ร่อนมาทางตอนใต้ลุ่มน้ำแม่โขงในราว ๆ 2,500 ถึง 1,500 ปีก่อนคริสต์ศักราช ต่อมาพวกเขาได้อาศัยอยู่ในบริเวณคาบสมุทรมลายู หมู่เกาะอินโดนีเซีย มาดากัสการ์และหมู่เกาะติมอร์

ที่มีชื่อว่า เอ เอช คีน (A. H. Kean) ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยามีทัศนะว่า เชื้อชาติมลายูมีการผสมกันระหว่างเชื้อชาติคอเคซออยด์กับเชื้อชาติมองโกลอยด์ (Ismail Hamid, 1991 : 3)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2550 : 17-18) ได้อธิบายความหมายของคำว่ามลายูใช้เรียกชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ในสองความหมาย คือความหมายอย่างกว้างและความหมายอย่างแคบ

มลายูในความหมายกว้างหมายถึงกลุ่มใหญ่ของประชากร โพลินีเซียนซึ่งอาศัยอยู่ในหมู่เกาะและคาบสมุทรทางตอนใต้ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากตะวันออกเฉียงใต้สุดคือหมู่เกาะในทะเลบันดาไปจนถึงฝั่งตะวันออกของเกาะสุมาตรา (หรือจะรวมไปถึงเกาะมาดากัสการ์ในแอฟริกาตะวันออกเฉียงใต้) เพราะประชาชนมลายูได้เดินทางไปที่ตั้งภูมิภาคเหล่านั้นตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์) ทางเหนือก็ตั้งแต่หมู่เกาะฟิลิปปินส์ไปจนถึงเกาะติมอร์และเกาะซุมบา จะเห็นได้ว่าโลกของมลายูในความหมายกว้างตั้งอยู่กลางมหาสมุทรที่กว้างใหญ่ไพศาล ฉะนั้นประชาชนจึงมีบทบาทสำคัญในด้านการเดินเรือมาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ ในขณะที่ขอมมีทรัพยากรที่มีความหลากหลาย และเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญ ทั้งเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางเดินเรือของตลาดสินค้าสำคัญ และการเข้าไปมีบทบาทในการค้าระหว่างประเทศของประชาชนในแถบนี้

ประชาชนในโลกของมลายูตามความหมายอย่างกว้างนี้ใช้ภาษาที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน เพราะอยู่ในตระกูลภาษาเดียวกัน แต่ก็ไม่อาจฟังกันรู้เรื่องทุกกลุ่ม และระดับความสัมพันธ์ในประวัติศาสตร์ก็อาจแตกต่างกันระหว่างท้องถิ่นต่างๆ ได้ บางส่วนอาจแทบไม่มีความสัมพันธ์กันเลยก็ได้ ฉะนั้นการนับกลุ่มประชากรทั้งหมดเหล่านี้ให้อยู่ในโลกของมลายูเดียวกันจึงไม่ค่อยมีความหมายในชีวิตจริงของผู้คนทั้งในอดีตและปัจจุบัน (เช่น ประชาชนไม่สำนึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์) อาจใช้ประโยชน์ในการพูดถึงเป็นบางแง่มุมในทางวิชาการเท่านั้น

มลายูในความหมายอย่างแคบจำกัดวงลงมาให้เหลือเพียงกลุ่มที่พูดภาษาซึ่งเรียกว่าภาษามลายู (ถึงจะแตกแขนงจากกันอยู่บ้างในแต่ละท้องถิ่นก็พอจะฟังกันเข้าใจมากบ้างน้อยบ้าง และที่สำคัญกว่านั้นก็คือ ประชาชนเองสำนึกว่าตัวเป็น “มลายู” หรือเป็นส่วนสำคัญในอัตลักษณ์ชาติพันธุ์) หากพูดกันถึงอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ หมายถึงคาบสมุทรมลายูตอนล่าง ฝั่งตะวันออกของเกาะสุมาตรา และบางส่วนของเกาะกาลิมันตัน (หรือบอร์เนียว) ในปัจจุบัน โลกของมลายูดังกล่าวอยู่ภายใต้รัฐถึงสี่รัฐ คือ มาเลเซีย ไทย อินโดนีเซีย และบรูไน

อันที่จริงชื่อ “มลายู” ก็เหมือนชื่อ “ไทย” กล่าวคือ ในความเป็นจริงแล้วมิได้เป็นเผ่าพันธุ์บริสุทธิ์ แต่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ผสมปนเปกันหลายชาติหลายภาษา เพียงแต่ดำรงชีวิตในกรอบของวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งเรียกว่าวัฒนธรรมมลายู และหมายตนเองเป็นคนมลายูเท่านั้น

3.1.2 ประวัติความเป็นมาของการตั้งชื่อ “ปัตตานี”

รัตติยา สาและ (2544 : 25 – 27) ได้สรุปความเป็นมาของ “ปัตตานี” ไว้ดังนี้

1. ทราบว่า “ปัตตานี” กลายเสียงมาจากคำว่า “ปะ ตานี” (Pak Tani = พ่อเฒ่าตานี) ซึ่งเป็นชื่อเรียกพ่อเฒ่าหัวหน้าชาวประมงในหมู่บ้านแถบชายทะเลแห่งหนึ่ง

2. ทราบว่า “ปัตตานี” กลายเสียงมาจากคำว่า “ปัน ไตอินี” หรือ “ชายหาดแห่งนี้” (ปันไต = ชายหาด, อินี = นี้, นี้) เล่ากันว่าเป็นบริเวณที่กระจงขาวโคนสุนัขไล่ล่าเนื้อของสุดต่านอิสมาแอลซาร์ห์ (พญาตุนักปา) ไล่จับแต่กระจงตัวนั้นสาบสูญที่ชายหาดแห่งนี้ หรือ “ปาตา นิง”

3. กล่าวว่าเป็นเอกสารมลายูพงศาวดาร ปัตตานีที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบในปัจจุบันนี้ และคาดว่าเป็นเอกสารที่เขียนตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 15 หนังสือนี้ระบุว่า เมื่อ ค.ศ. 750 (พ.ศ. 1293) “มีราชาองค์หนึ่งชื่อ สัง ฌายา บังสา (Sang Jaya Bangsa) จากเมืองปาเล็มบัง บนเกาะสุมาตรา ซึ่งเป็นศูนย์กลางอาณาจักรศรีวิชัยขณะนั้น ได้เข้ายึดครองอาณาจักรลังกาสุกะจากราชามาหาบังสา (Raja Mahabangsa) จากนั้นกล่าวต่อไปอีกว่า สัง ฌายา บังสา ได้เลือกหมู่บ้านซึ่งมีทำเลดีสำหรับสร้างเมืองใหม่และตั้งชื่อเมืองนั้นตามพ่อเฒ่าที่ทำการเกษตรอยู่ที่นั่น คือ โตะ ตานี (Tok Tani) เนื่องจากชาวบ้านเรียกท่านว่า เปาะ ตานี (Pak Tani) จึงทำให้การออกเสียงชื่อนี้กลายเสียงเป็น “ปัตตานี” (Patani) ในระยะต่อ ๆ มา

4. คำว่า “ปัตตานี” ใกล้เคียงกับคำ “Fathoni” ในภาษาอาหรับที่แปลว่า นักปราชญ์ หรือ ผู้ทรงความรู้ คำนี้มีปรากฏท้ายชื่อปราชญ์มุสลิมผู้มีชื่อเสียงของปัตตานีในอดีตหลายท่าน เช่น Sheikh Daud bin Abdullah al-Fathoni” (พ.ศ. 2312 – 2390) Sheikh Wan Ahmad bin Mohamad Zain al-Fathoni (พ.ศ. 2393 – 2451) หรืออย่างท่านปู่ของท่านหะยีสุหลง อับดุลกอเดร์ คือ Sheikh Zainal Abidin bin Muhamad al-Fathoni ประการที่สอง คือ วัฒนธรรมในการตั้งชื่อบ้านนามเมืองในอดีตมักเป็นชื่อ “พีชพันธุ์” หรือเป็นลักษณะเด่นที่เป็นปรากฏการณ์สำคัญของสถานที่นั้น ๆ การใช้ “นามบุคคล” เป็น “หมู่บ้าน” พอจะพบได้บ้างแต่คงไม่ใช่นามของ “ราชอาณาจักร” อย่าง “ปัตตานี” ซึ่งถ้าเป็นนามบุคคลก็คงเป็นพระนามของพระมหากษัตริย์ หรือ “สายตระกูล” มากกว่า ประการสุดท้าย “ฟาฏอนีย์” เป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกความหมาย และยืนยันความเป็นราชอาณาจักรอิสลามได้อย่างเหมาะสมที่สุด ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า คำว่า ปัตตานี กลายเป็นจากคำว่า “ฟาฏอนีย์” ที่แปลว่า “ปราชญ์”

ชื่อของเมืองปัตตานี นั้นเดิมชื่อ “ตานี” ซึ่งมีชื่อปรากฏมาช้านานแล้วเมื่อครั้งสมัย มาร์โคโปโล ออกเดินทางสำรวจดินแดนทางแถบมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนไปอิตาลีเมื่อ พ.ศ. 1833 เมื่อถึงที่แห่งใดก็เขียนชื่อสถานที่นั้นไว้ ปัตตานีหรือตานี จึงถูกเขียนไว้(มันซูร์ หมดเราะ, 2551 : 117) ส่วนจะมีพื้นฐานที่มาของการเรียกชื่อนี้มาจากชื่อใดนั้น ก็มีการกล่าวถึงที่มาที่แตกต่างกันดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น อย่างไรก็ตาม “ปัตตานี” นามนี้เป็นนามเดิมของพื้นที่จังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาสอย่างแน่นอน เป็นพื้นที่ตั้งอยู่บนคาบสมุทรมาลายู (Malay Paninsular) และเป็นราชอาณาจักรที่มีความสำคัญมากแห่งหนึ่งในอดีต

3.1.3 ประวัติความเป็นมาของปัตตานี

3.1.3.1 ยุคลังกาสุกะ

ในอดีตนั้นสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เคยเป็นรัฐอิสระที่มีชื่อว่า อาณาจักรปัตตานี ซึ่งพัฒนามาจากอาณาจักรเดิมคืออาณาจักรลังกาสุกะ ลังกาสุกะหรือหลังยะลิวที่ปรากฏในเอกสารจีนเป็นหนึ่งในศูนย์กลางการค้าที่สำคัญซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมาลายู ปัจจุบันได้พบแหล่งเมืองเก่าซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าเมือง โบราณ ในสมัยเดียวกันทั่วคาบสมุทรที่อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี มีร่องรอยแห่งความรู้เรื่องปรากฏให้เห็นมากมาย ทั้งศาสนสถานที่มีขนาดใหญ่และเศษถ้วยชามและเงินตราอันแสดงถึงเครือข่ายการค้าที่กว้างขวาง(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550 : 21)

ประวัติศาสตร์เท่าที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบันนี้ยังไม่มีใครสามารถยืนยันได้ว่า อาณาจักรลังกาสุกะและอาณาจักรปัตตานีตั้งขึ้นเมื่อไหร่ ตั้งขึ้นเมื่อไหร่ ใครเป็นผู้ก่อตั้ง และเรื่องเหล่านี้คงหาคำตอบได้ไม่ถนัดนัก อย่างไรก็ตามประวัติศาสตร์ได้บอกให้คนรุ่นหลังต่อๆมา รู้ว่า ดินแดนแห่งนี้เป็นที่อยู่ของผู้คนเชื้อสายมลายูที่เคยนับถือลัทธิภูตผีและวิญญาณ (Animism) มาก่อน ส่วนศาสนาพราหมณ์ ฮินดู พุทธ เข้ามามีอิทธิพลต่อผู้คนในภายหลัง(รัตติยา สาและ, 2544 : 240)

นักวิชาการสันนิษฐานว่าเมืองลังกาสุกะเป็นเมืองเดียวกันที่เคยตั้งอยู่ในรัฐเคดาห์ ประเทศสหพันธรัฐมาเลเซียและจังหวัดปัตตานีในประเทศไทย แต่สมัยหลังๆ ศูนย์กลางเมืองแห่งนี้ น่าจะอยู่ในจังหวัดปัตตานี เนื่องจากชาวพื้นเมืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงพุทธศตวรรษที่ 25 ยังกล่าวว่าเมืองปัตตานีพัฒนามาขึ้นมาจากเมืองลังกาสุกะสอดคล้องกับตำนานเมืองไทรบุรีที่กล่าวว่า

ราชามะโรงมหาวงศ์ทรงสร้างลังกาสุกะบนฝั่งตะวันตกที่เคดาห์และพระราชันต์ดาของพระองค์ ได้มาสร้างลังกาสุกะที่ปัตตานี(เกษตรชัย และหิม และคณะ, 2548 : 6)

เมื่ออย่างเข้าคริสต์ศตวรรษที่ 13 ชื่อ “ปัตตานี” ได้ปรากฏแทนชื่อ “ลังกาสุกะ” โดยไม่มีใครยืนยันได้ว่าปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้น ได้อย่างไรเท่าที่ผ่านมานี้มีนักวิชาการหลายท่านพยายามอ้างถึงบริบทกำเนิดเมืองลังกาสุกะและปัตตานี โดยนำมาเทียบเคียงกับความหมายของคำว่า “ปัตตานี” จากหลาย ๆ ทศนะ ทั้งนี้เพื่อสาวให้ได้ข้อยุติเกี่ยวกับเรื่องกำเนิดนครรัฐปัตตานี ซึ่งขณะนี้ก็ยังไม่มีความเห็นใด ๆ ที่ยุติเรื่องนี้ได้ และคาดว่ายังคงเป็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจของนักวิจัยอีกไม่น้อย (รัตติยา สาและ, 2544 : 241)

หลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากการขุดค้นครั้งล่าสุด เพียงพอที่จะยืนยันว่า เมืองลังกาสุกะเป็นราชอาณาจักรมลายูฮินดูแห่งแรกของคาบสมุทรมะลายู ซึ่งมีศูนย์กลางตั้งอยู่ที่ปัตตานี (อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานีในปัจจุบัน)(รัตติยา สาและ, 2544 : 241) กิจกรรมการเดินเรือและกิจกรรมการค้าทางทะเลนับเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมให้ศาสนาพราหมณ์ ฮินดู และพุทธ (หรือแม้แต่ศาสนาอิสลามในภายหลัง) พลอยไหลเข้าสู่สังคมลังกาสุกะในสมัยนั้น พร้อม ๆ กับการถ่ายเทวัฒนธรรมอินเดียแบบฮินดูและวัฒนธรรมดั้งเดิมแบบชวาให้กับสังคมลังกาสุกะ จนกลายเป็นบ่อเกิดของเอกลักษณ์ “วัฒนธรรมฮินดู-พุทธ” และ “วัฒนธรรมฮินดู-ชวา” ในสังคมมลายูลังกาสุกะช่วงต่อมา(รัตติยา สาและ, 2544 : 242)

ลังกาสุกะคือต้นกำเนิดที่แท้จริงของปัตตานี เพราะด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งประชากรที่ลังกาสุกะได้อพยพโยกย้ายไปตั้งเมืองใหม่ในทำเลที่เหมาะสมกับการค้ามากกว่า ในทำเลที่ติดทะเลมากขึ้น เรียกชื่อในตำนานพื้นเมืองว่าโกตามะหุลินัยในต้นศตวรรษที่ 20 และต่อมาก็ย้ายอีกครั้งหนึ่งไปสร้างเมืองปัตตานีที่แถบกรือเซะ ซึ่งมีเส้นทางน้ำติดต่อทะเลได้สะดวก (หลักฐาน โปรดุเกส อ้างว่าปัตตานีสร้างขึ้นใน พ.ศ. 1913 หรือก่อนสร้างมะละกา) หลักฐานพื้นเมืองก็ยังคงจัดจาลังกาสุกะเป็นต้นกำเนิดสืบมา(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550 : 24)

มีข้อที่น่าสังเกตว่า ในโลกของมลายูเกียรติภูมิของลังกาสุกะมักทำให้รัฐมลายูตอนเหนืออ้างเป็นต้นกำเนิดของตน รวมทั้งตำนาน *ฮิกายัตมะโรงมหาวงศ์* อันเป็นตำนานของไทรบุรีซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตก ก็อ้างความสืบเนื่องกับลังกาสุกะเช่นกัน ในขณะที่รัฐมลายูที่อยู่ตอนล่างลงไปกลับอ้างความสืบเนื่องกับรัฐที่ตั้งทางฝั่งตะวันออกของสุมาตรา เช่น มะละกาที่อ้างว่าผู้ก่อตั้งเป็นเจ้านายที่เดินทางมาจากปาเล็มบัง ฉะนั้นก็ลงไปในกระแสความคิดของชาวมลายูที่อยู่ตอนเหนือ

กับตอนล่าง และในแง่นี้ปัตตานีจึงเป็นศูนย์กลางทางอุดมคติที่สำคัญของมลายูที่อยู่ตอนเหนือ เช่นเดียวกับมะละกาเป็นศูนย์กลางทางอุดมคติที่สำคัญของมลายูที่อยู่ตอนใต้(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550 : 25)

3.1.3.2 ปัตตานีในยุคอาณาจักรอิสลาม

การเข้าอิสลามของพญาตูลูอินทราแห่งราชวงศ์ศรีวังสาเกิดขึ้นในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2043 และเปลี่ยนพระนามเป็นสุลต่านอิสมาแอล ชาฮู ซิลลุลลอฮฺ ฟีล อาลัม ทำให้อาณาจักรปัตตานีเป็นที่รู้จักกันในนาม “ปัตตานีคารุสสะลาม” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

การเข้ารับอิสลามของผู้ปกครองนครทำให้ประชาชนพากันทยอยเข้ารับศาสนาอิสลาม ซึ่งประชาชนบางส่วนก็ได้เข้าศาสนาอิสลามมาก่อนหน้านั้นแล้วถึง 300 ปี การเข้ารับศาสนาอิสลามของผู้ปกครองนครเป็นการพลิกประวัติศาสตร์ปัตตานีอย่างขนานใหญ่และเป็นการเริ่มต้นประวัติศาสตร์หน้าใหม่ของปัตตานี อันเนื่องมาจากการเข้ารับศาสนาอิสลามของกษัตริย์ผู้ปกครองนคร ทำให้ศาสนาอิสลามได้ซึมซับไปในเลือดเนื้อของชนชาวมลายูปัตตานีซึ่งเป็นผลให้มุสลิมในรุ่นลูกรุ่นหลานหลังจากนั้นเป็นต้นมา เข้าใจตัวเองว่า “มลายู” คือ อิสลาม

อาณาจักรปัตตานีเริ่มรู้จักในนามอาณาจักรอิสลามตั้งแต่สุลต่านอิสมาแอล ชาฮู ซิลลุลลอฮฺ ฟีล อาลัม ใน ปี พ.ศ. 2043 ต่อจากนั้นมีรัชทายาทขึ้นครองราชย์อย่างต่อเนื่องอีกแปดพระองค์ ในจำนวนนี้มีกษัตริย์สี่องค์สุดท้ายเป็นสตรี ได้แก่ Raja Hijau (พ.ศ. 2127-2159) Raja Biru (พ.ศ. 2159-2167) Raja Ungu (พ.ศ. 2167-2178) และ Raja Kuning (พ.ศ. 2178-2229)

หลังจากราชาอุนิง การปกครองก็เปลี่ยนไปสู่ราชวงศ์กัลันตัน ซึ่งมีราชาบากาล (Raja Bakal พ.ศ. 2231-2233) เป็นกษัตริย์องค์แรก และมี Along Yunus (พ.ศ. 2269-2272) ขึ้นครองราชย์เป็นองค์สุดท้ายรวมเป็น 8 พระองค์

3.1.3.3 ปัตตานีในช่วงที่อยู่ภายใต้รัฐสยาม

ปัตตานีตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยามในปี พ.ศ. 2329 และเมื่อ พ.ศ. 2351 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้มีพระบรมราชโองบายโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งเมือง ปัตตานี เป็นเจ็ดหัวเมืองคังต่อไปนี้

1.เมืองปัตตานี

- 2.เมืองยะลา (ปัจจุบันเป็นจังหวัดยะลา)
- 3.เมืองยะหริ่ง (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดปัตตานี)
- 4.เมืองระแงะ (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดนราธิวาส)
- 5.เมืองร่าหมัน (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดยะลา)
- 6.เมืองสายบุรี (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดปัตตานี)
- 7.เมืองหนองจิก (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดปัตตานี)

สาเหตุที่แยกปัตตานีออกเป็นเจ็ดหัวเมืองปัตตานีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่หนึ่ง ราว พ.ศ. 2333 อันมีสาเหตุมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชปรารภว่า

1. จังหวัดปัตตานีเดิม มีอาณาเขตใหญ่โตกว้างขวาง มีผู้คนพลเมืองมากมายยากแก่การที่จะปกครองให้อยู่ในอำนาจได้เด็ดขาด แม้เคยเป็นประเทศราช ของชาติไทยมาแต่สมัยกรุงสุโขทัย ครั้งรัชสมัยของพระเจ้าขุนรามคำแหง ราว พ.ศ. 1820 เศษ ตลอดมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นราชธานีก็ดี ก็ย่อมอยู่ในอำนาจได้เด็ดขาดในสมัยที่ทางกรุงมีอิทธิพลมาก เวลาทางกรุงทุพพลภาพหรือเกิดจลาจล ก็ถือโอกาสตั้งตนเป็นอิสระ ต้องส่งกองทัพมาปราบปรามเสมอ เพื่อจะทรงตัดทอนกำลังไม่ให้กำเริบสืบสานอีกต่อไป เป็นกรณีให้ต้องแยกอีกประการหนึ่ง

2. จังหวัดปัตตานีเดิม เข้าเมืองนครศรีธรรมราช เคยกำกับบังคับบัญชามาแต่เมืองนครลำปางเมืองเดียว ต้องดูแลหัวเมือง ทั้งข้างทะเลหน้าในและหน้านอก ไม่เป็นการทั่วถึง และตั้งอยู่ห่างไกล ย่อมเป็นโอกาสให้เมืองปัตตานีคิดก่อความไม่สงบได้สะดวก ประกอบกับเวลานั้น เจ้าพระยาอินทรีสมุทรสงคราม เจ้าเมืองสงขลา มีความชอบมาก ครั้งปราบปรามหัวเมืองขึ้นเป็นหัวเมืองชั้นเอก ทรงเห็นว่าถ้าได้กำกับเมืองปัตตานีแล้วจะได้ราชการ จึงเป็นกรณีให้ต้องแยกประการหนึ่ง

3. ในรัชกาลที่หนึ่ง จังหวัดปัตตานี พยายามตั้งตนเป็นอิสระถึง 2 ครั้ง จนถึงต้องส่งกองทัพมาจากกรุงเพื่อปราบปราม ยิ่งเป็นเหตุให้เห็นไปในแง่ว่าจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินรัฐศาสน โยบาย จึงเป็นกรณีให้ต้องแยกประการหนึ่ง (พระเทพญาณโมลี อดีตเจ้าคณะจังหวัดปัตตานี, ม.ป.ป. : 30)

เมื่อปี พ.ศ. 2449 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้จัดแบ่งอาณาเขตการปกครองภาคใต้ใหม่ โดยปรับ 7 หัวเมืองให้เหลือเป็น 4 เมือง ซึ่งได้เรียกกันว่า “มณฑลปัตตานี” อันได้แก่

1. เมืองปัตตานี ประกอบด้วย หนองจิก และยะหริ่งเดิม
2. เมืองยะลา ประกอบด้วย ยะลา และราหัมมัน
3. เมืองสายบุรี
4. เมืองระแงะ

เมืองทั้งสี่นี้จัดอยู่ในเมืองมณฑลที่หนึ่ง ต่อจากนั้นเมื่อได้มีการย้ายที่ว่าการเมืองระแงะไปอยู่ที่อำเภอบางนรา และตั้งระแงะเป็นอำเภอ เมืองระแงะจึงได้ชื่อว่าเมืองนรา ต่อมาในปี พ.ศ. 2458 ได้มีการเปลี่ยนชื่อบางนราอีกครั้งหนึ่ง เป็นจังหวัดนราธิวาส ส่วนอำเภอสายบุรี ยุบเป็นอำเภอตะลุบันขึ้นกับจังหวัดปัตตานีเมื่อปี พ.ศ. 2475 เพราะที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่อำเภอตะลุบัน ในปีเดียวกันนั้นสยามได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย

หนึ่งปีถัดมา มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยามพุทธศักราช 2476 จึงมีการจัดระเบียบราชการบริหารออกเป็นราชการบริหารส่วนกลาง ราชการบริหารส่วนภูมิภาค และราชการบริหารส่วนท้องถิ่น และตามพระราชบัญญัตินี้ ไม่มีราชการบริหารส่วนภูมิภาคเป็นมณฑล ดังนั้นจึงถือว่าได้ยุบมณฑลทั่วราชอาณาจักร ตั้งแต่ปี 2476 เป็นต้นไป มณฑลปัตตานี จึงแบ่งออกเป็น 3 จังหวัด คือจังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา และจังหวัดนราธิวาส ขึ้นตรงต่อส่วนกลางมาจนกระทั่งทุกวันนี้

3.2 ความเชื่อ ภาษา และการประกอบอาชีพของชาวมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

3.2.1 ความเชื่อ

ชาวมลายูในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้นับถือศาสนาอิสลาม ทุกครั้งที่ชาวมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้กล่าวเอ่ย “อูรังมลายู” พวกเขาจะรับทราบในสามัญญ์สำนักทันทีว่า คำดังกล่าวนี้ หมายถึง บุคคลผู้นั้นเป็นมุสลิม ซึ่งตรงข้ามกับคำว่า “อูรังซีแย” ซึ่งหมายถึง บุคคลที่นับถือศาสนาพุทธ เมื่อมีใครเข้ารับศาสนาอิสลาม พวกเขาจะกล่าวว่า “มาโซะนายู” ซึ่งมีความหมายว่า เข้ารับศาสนาอิสลาม นั่นเป็นดัชนีบ่งชี้ว่า ชาวมลายูทุกคนนับถือศาสนาอิสลาม

แม้ว่าชาวมลายูในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบันนับถือศาสนาอิสลาม แต่ประเพณีปฏิบัติและความเชื่อที่ตกทอดมาจากฮินดู-พุทธ และความเชื่อพื้นเมืองดั้งเดิมก็ยังคงหลงเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน

3.2.2 ภาษา

ชาวมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีภาษาเป็นของตนเอง คือ ภาษามลายู เหมือนชาวมลายูทั่วไปในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ เช่น ชาวมลายูในมาเลเซีย อินโดนีเซีย และประเทศอื่นๆ แต่ภาษามลายูที่มุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ใช้สนทนาในชีวิตแต่ละวันมีความแตกต่างกับภาษามลายูที่ใช้ในประเทศดังกล่าว แต่มีความใกล้เคียงกับภาษามลายูที่ใช้ในรัฐกลันตันประเทศมาเลเซีย (Hasan Madmarn : 2001 : 18) แต่ไม่เหมือนกันทั้งหมด ในบางครั้งภาษาที่ใช้สนทนาในชีวิตประจำวัน มีความแตกต่างกับภาษาที่ใช้เขียนและบางคำไม่ใช้ในการเขียนด้วยซ้ำไป

ศัพท์บางคำที่ชาวสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ใช้ในชีวิตแต่ละวัน ได้ยืมมาจากภาษาอาหรับ เช่น คำว่า สุอา แปลว่า ถาม, ญวาะ แปลว่า ตอบ นียะ แปลว่า เจตนา เป็นต้น และศัพท์ในภาษามลายูอีกหลายๆ คำรับอิทธิพลมาจากภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

การพูดและการเขียนด้วยภาษามลายูมีอิทธิพลเหนือมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นอย่างมาก คนบางส่วนเข้าใจว่าการพูดภาษามลายูเสมือนหนึ่งภาษาศาสนา (Hasan Madmarn , 2001 :19) และภาษามลายูมีความผูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับงานเขียนที่ใช้เรียนในปอเนาะ งานเขียนที่เขียนด้วยภาษามลายูถิ่นปัตตานีโบราณจะมีคุณค่าในจิตใจมาก ตรงกันข้ามงานเขียนด้วยภาษาที่ใช้ในปัจจุบัน และงานเขียนที่เป็นภาษาไทยซึ่งจะมีค่าน้อยกว่าในความรู้สึกของพวกเขา ทั้งหมดเหล่านี้คือความเข้าใจของมุสลิมบางส่วน และเป็นคนส่วนใหญ่ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

3.2.3 การประกอบอาชีพ

มุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพ ทำสวนยาง สวนผลไม้ สวนมะพร้าว ทำนา ส่วนมุสลิมที่อาศัยอยู่ตามชายฝั่งจะประกอบอาชีพการประมงและก็มีบ้างที่ประกอบอาชีพทำนาเกลือ และบางส่วนประกอบอาชีพทำการค้าขาย แต่เป็นส่วนน้อย

3.3 ประวัติความเป็นมาของการศึกษาอิสลามในปัตตานีก่อนปี พ.ศ. 2500

3.3.1 การศึกษาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้ก่อนการเข้ามาปกครองของรัฐสยามจนถึงสมัยการปกครองในรัชกาลที่ 5

การศึกษาอิสลามขยายตัวไปพร้อมๆกับการเผยแผ่ศาสนา แต่เมื่อบุคคลหรือกลุ่มชนใดได้เข้ารับศาสนาอิสลามแล้ว การศึกษาก็ยังมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นเพราะว่าผู้ที่เข้ารับศาสนาอิสลามใหม่ๆจะต้องมีความรู้ในเรื่องของอิสลามเพื่อนำไปปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนาในการดำเนินชีวิต การศึกษาในปัตตานีก็เกิดพร้อมๆกับการเผยแผ่ศาสนาด้วยเช่นกัน

การกำหนดช่วงเวลาของการเข้ารับศาสนาอิสลามของชาวปัตตานีเป็นประเด็นที่ยังถกเถียงกันอยู่ในหมู่นักวิชาการดังที่ได้นำเสนอมาแล้ว เพราะฉะนั้นการกำหนดช่วงเวลาของการกำเนิดการศึกษาอิสลามก็ยังไม่ชัดเจน แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาอิสลามได้ปรากฏชัดเจนในประวัติศาสตร์ปัตตานีหลังจากที่พระประมุขของชาวปัตตานีได้เข้ารับอิสลาม และได้แต่งตั้งผู้สอนในพระราชสำนักที่มีชื่อเป็นทางการว่าอะโตะศรีราชาฟาเกาะฮู ซึ่งท่านผู้นี้คือ เช็คศอฟูคติน หรือ เช็ค ซาอิด บาช่า⁷ และแน่นอนท่านผู้นี้ต้องได้ทำหน้าที่สอนหนังสือและให้ความรู้แก่ผู้คนในปัตตานีในฐานะนักเผยแผ่สังฆกรรมของอัลลอฮ์อย่างแข็งขัน บวกกับในขณะนั้นประชาชนทั่วไปได้หันมานับถืออิสลามก่อนหน้านั้นแล้วจึงเป็นเหตุผลหลักที่ทำให้ชาวปัตตานีหันมานับถืออิสลามอย่างแพร่หลายในหมู่ประชาชนทั่วไป

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า หลังจากที่ยกษัตริย์ได้หันมารับอิสลาม การรับศาสนาอิสลามหรือการขยายตัวของอิสลามในหมู่ประชาชนต้องเป็นไปอย่างคึกคักและเป็นไปอย่างรวดเร็ว เพราะศาสนาอิสลามได้ปูพื้นฐานและมีบทบาทในหมู่ประชาชนมาก่อนหน้านี้นานแล้ว เมื่อผู้ที่มีอิทธิพล อำนาจ และบารมีสูงส่งได้หันมายกย่องศาสนาอิสลามจึงเป็นปัจจัยบวกกับผู้คนโดยรวมให้หันมารับอิสลามโดยทั่วกัน เพราะในประวัติศาสตร์ปัตตานีไม่มีการระบุที่ชัดเจนว่า ชาวปัตตานีได้หันมารับอิสลามโดยทั่วกันเมื่อไหร่ มีการถกเถียงกันว่า การเข้ามาของอิสลามในแถบนี้ด้วยวิธีใดและได้กำเนิดเกิดขึ้น ณ เมื่อใด แต่จะอย่างไรก็ตามเมื่อศาสนาอิสลามได้มีบทบาทในแถบนี้ สิ่งที่มีบทบาทตามมาหลังจากนั้น คือ การศึกษา

⁷ นักวิชาการมีความเห็นขัดแย้งกันว่า อะโตะศรีราชาฟาเกาะฮู ซึ่งเป็นผู้เกลี้ยกล่อมให้ยกษัตริย์ผู้ปกครองนครรัฐปัตตานีเข้ารับศาสนาอิสลาม คือ เช็คศอฟูคตินหรือเช็คซาอิด บาช่ากันแน่ แต่ก็มึ่นักวิชาการบางคนให้ความเห็นว่า ทั้งสองชื่อดังกล่าวนี้ เป็นชื่อของบุคคลคนเดียวกัน และเป็นบุคคลแรกที่ได้รับหน้าที่ให้ทำการสอนศาสนาในสำนักพระราชวัง

สำหรับการศึกษาในรูปแบบปอเนาะ มีผู้ที่ให้ความเห็นว่าการศึกษาในรูปแบบนี้มีมาเริ่มตั้งแต่อิสลามได้เริ่มเข้ามาเผยแพร่ในดินแดนแห่งนี้ มุฮัมมัด อะบู บาการ์(Muhamad Abu Bakar, 1989 : 15-17 อ้างถึงใน Mohd Zamberi A.Malik, 1994 : 94) ได้กล่าวว่า การกำเนิดการศึกษาในรูปแบบปอเนาะได้เริ่มขึ้นพร้อมๆกับการเข้ามาของอิสลามในดินแดนมลายู และปอเนาะได้แพร่หลายพร้อมๆกับการขยายตัวของการศึกษาอิสลาม

การศึกษาในรูปแบบปอเนาะในยุคดังกล่าวนี้ไม่เป็นที่ปรากฏชัดเจน แต่ก็มีนักวิชาการได้ให้ความเห็นว่า การศึกษาในรูปแบบปอเนาะได้เริ่มขึ้นและขยายตัวไปพร้อมๆกับการขยายตัวของอิสลาม แต่อย่างไรก็ตามเมื่อได้หาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ก็ไม่ปรากฏว่าในช่วงคริสต์ศตวรรษนี้ปรากฏมีปอเนาะถูกจัดตั้งขึ้นมาแล้ว

อับดุล ละติฟ หะมิดง(Abdul Latif Hamidong, 1989 : 94 อ้างถึงใน Mohd Zamberi A.Malik, 1994 : 94) ได้ให้ความเห็นว่า เหล่าบรรดาอะลมะอ์ในปัตตานีได้ทำการสอนวิชาความรู้อิสลามด้วยระบบการศึกษาในรูปแบบปอเนาะเริ่มตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 12 ถ้าคำกล่าวนี้เป็นจริงก็แสดงว่า การศึกษาที่อยู่ในรูปแบบปอเนาะได้กำเนิดเกิดขึ้นมาก่อนที่ผู้ปกครองนครรัฐปัตตานีจะมารับอิสลาม ซึ่งการรับอิสลามของกษัตริย์ปัตตานีได้เกิดขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 ซึ่งประมาณปีคริสต์ศักราชที่ 1457(อิสมาแอล ฮามิด, 2545 :81)

ในศตวรรษที่ 16 ได้เกิดมีนักคิดและนักเผยแพร่อิสลามในปัตตานี เจกเช่น เช็ค สอฟูดยุดดิน อัลอับบาซี, เช็ค มุหัมหมัด ซัยยิด บารูชีซา, เช็ค มอมบ็อก อับดุลมุบีน ซึ่งท่านเหล่านี้ได้เผยแพร่อิสลามอย่างแข็งขัน (Mohd Zamberi A.Malik, 1994 : 94)

แต่อย่างไรก็ตาม การชี้ชัดว่าปอเนาะได้เกิดขึ้นเมื่อไหร่ไม่มีหลักฐานประกอบที่แสดงตรงนี้ได้ชัดเจน แต่นักประวัติศาสตร์และนักวิชาการหลายท่านได้พยายามหาหลักฐานที่แสดงว่าปอเนาะแรกได้ถือกำเนิดมาเมื่อใดและใครเป็นผู้ก่อตั้ง

สำหรับความเห็นเกี่ยวกับปอเนาะแห่งแรกที่กำเนิดขึ้นในปัตตานีนั้นเป็นที่ถกเถียงกัน อะหฺมัด ฟัตฮี (Ahmad Fathi, 2001 : 16) ได้นำเสนอในหนังสือของท่านว่า ปอเนาะแรกคือปอเนาะที่ถูกจัดตั้งขึ้น ณ. หมู่บ้านสะนอ ซึ่งจัดตั้งในคริสต์ศตวรรษที่ 16 โดย ฟากิฮู วันมูซอ บินมุหัมหมัดซอลิหฺ อัลลาเกีฮฺ แล้วต่อมาในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 วันมูซอ สะนอวียฺ ซึ่งเป็นหลานของฟากิฮูวันมูซอที่ย้ายถิ่นจากหมู่บ้านสะนอ ไปยังคือโลมะนาเาะ ได้สร้างมัสยิดอันเก่าแก่แห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนาม “มัสยิดวาดี อัลหุเสน” มัสยิดแห่งนี้ไม่ได้ใช้เป็นที่ละหมาดอย่างเดียวหากแต่เป็นสถานับการศึกษาแบบปอเนาะแห่งหนึ่งอีกด้วย

ฟิรยศ ราฮิมมูลา (2545 : 106) มีความเห็นว่า บุคคลแรกที่ก่อตั้งสถานับการศึกษาปอเนาะคือ ลูกคนเล็กของเช็คอุสมาน ซึ่งเป็นชาวอาหรับที่มีจากฮาดะรอตุลมาทฺ(ประเทศเยเมน)

ท่านได้เดินทางมาปัตตานีเป็นตัวแทนส่งออกและสั่งสินค้าที่ปัตตานี ทำธุรกิจการค้าเกี่ยวกับเครื่องเทศระหว่างปัตตานีกับอาราเบียเพราะฉะนั้นสถาบันการศึกษาปอเนาะได้เกิดขึ้นในดินแดนปัตตานีครั้งแรกอย่างรวดเร็วที่สุดในต้นศตวรรษที่ 18 โดยบุตรชายคนเล็กของเช็คอูสมาน

มีบางทัศนะกล่าวว่าปอเนาะบันดังกายอนี่เองที่เป็นปอเนาะแห่งแรกที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ (กองบรรณาธิการ, การเมือง, นสพ.ไทยโพสต์, ฉบับที่ 17 กุมภาพันธ์ 2547 :1) สามพี่น้องตระกูล มุสตาฟา อัลฟาฏอนีย์ ได้ก่อตั้งสถาบันการศึกษาปอเนาะของตนเองที่หมู่บ้าน “บือดังกายอน” อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ทราบว่าปอเนาะแห่งนี้ได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมโดยองค์สุดท้ายแห่งปัตตานี สันนิษฐานน่าจะเป็นระหว่างรัชสมัยของ “ต่วนสุหลง” เป็นเจ้าเมืองปัตตานีเพราะพระองค์ทรงเน้นอย่างเข้มแข็งราวปี ค.ศ. 1808 – 1817 เนื่องจากสถาบันการศึกษาปอเนาะแห่งนี้ได้รับการยอมรับว่าเป็นสถาบันการศึกษาปอเนาะที่ใหญ่ที่สุดในยุคนั้นและมีนักศึกษาที่มาจากต่างประเทศมาศึกษาที่ปอเนาะแห่งนี้เป็นจำนวนมาก อาทิเช่น มาจากเขมร (กัมพูชา) อินโดนีเซีย โดยเฉพาะมาจากสุมาตรา มาเลเซีย ดังนั้นปอเนาะ “บือนังกายอน” สามารถพิจารณาว่าเป็นสถาบันปอเนาะแห่งหนึ่งที่เกิดขึ้นหรือก่อตั้งในยุคต้นๆ ในภูมิภาคปัตตานี และอยู่ในช่วงที่ปัตตานีได้พัฒนาเป็นศูนย์กลางการศึกษาอิสลามในภูมิภาค (พิรัชศ ราฮิมมูลา, 2545 : 113)

ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 การเมืองการปกครองของปัตตานีได้ถึงจุดสุดยอดของความเจริญสามารถกล่าวได้ว่าเป็นการกรุยทางไปสู่ความเจริญทางการเรียนการสอนอิสลามในระยะต่อมา โดยที่ผ่านมามีการติดต่อที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างอาราเบียซึ่งเป็นใจกลางของโลกอิสลามกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และปัตตานี (พิรัชศ ราฮิมมูลา, 2545 : 105) ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ในยุคนี้การศึกษาอิสลามในปัตตานีได้มาถึงจุดสูงสุดจนได้รับขนานนามว่า “ศูนย์กลางการศึกษาอิสลามแห่งคาบสมุทรมลายู” อาจจะเป็นไปได้ว่าทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Winzeler R. and Teeuw, A. ; D.K. Wyatt. อ้างถึงใน พิรัชศ ราฮิมมูลา, 2545 : 109)

ในช่วงดังกล่าวนี้ ปัตตานีประสบผลสำเร็จในการสร้างอุละมาอ์ที่ยิ่งใหญ่ที่สามารถเรียบเรียงตำราในหลายสาขาวิชา เพื่อคนในโลกมลายูได้ศึกษาเล่าเรียน เช่น วันอะฮ์มัด บินมุสตาฟา อัลฟาฏอนีย์ ก็เป็นอุละมาอ์และนักปราชญ์อิสลามที่กำเนิด ณ ตำบลยัมบู ในปี ค.ศ. 1852 ซึ่งก่อนศตวรรษที่ 19 ไม่ปรากฏว่ามีหนังสือตำราที่เขียนโดยอุละมาอ์และนักเขียนปัตตานี (พิรัชศ ราฮิมมูลา, 2545 : 107) ถ้าศึกษาในเรื่องนี้ก็จะพบว่า เช็ควาดูค บิน อับดุลลอฮ์ บิน อิดริส อัลฟาฏอนีย์ เป็นอุละมาอ์และนักเขียนท่านแรกที่มีการเขียนแปลเรียบเรียงผลงานวิชาการทางศาสนาจากภาษา

อาหรับเป็นภาษามลายูยาวี(Wan Muhd Shaghir bin Abdullah, 1977 : 133 อ้างถึงใน พิรัชศ ราฮิม มูลา, 2545 : 107)

ในช่วงที่ปัตตานีอยู่ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาอิสลาม ปอเนาะก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นกลไกสำคัญในการผลักดันให้ปัตตานีได้พัฒนาตนเองเป็นศูนย์กลางการศึกษาอิสลามในที่สุด อุมาร์ ฟารุค ได้กล่าวว่า

“ตัวอย่างสถาบันการศึกษาปอเนาะ ซึ่งเป็นเครื่องมือในการจัดการการศึกษาอิสลามไม่เพียงสำหรับชาวมลายูมุสลิมแห่งสยามเท่านั้น แต่สำหรับมุสลิมทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วยได้กลายเป็นสถานที่อันพึงเคารพทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่งของชาวมลายูมุสลิม ชื่อเสียงของปัตตานีในฐานะเป็นศูนย์กลางการศึกษาอิสลามในโลกมลายูยังคงอยู่” (พิรัชศ ราฮิมมูลา, 2545 : 113) และปอเนาะก็ยังมิบทบาทในสังคมปัตตานีและพื้นที่ใกล้เคียงต่อไป จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ทางภาครัฐก็เริ่มเข้ามาจัดการศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

3.3.2 การศึกษาอิสลามในปัตตานีในช่วงที่รัฐเข้ามาจัดการศึกษา

3.3.2.1 การจัดการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 5

ในช่วงสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2442 - 2453) พระองค์ได้ให้ความสำคัญของการศึกษามากขึ้น และในช่วงนี้การศึกษาเริ่มเปลี่ยนแปลงจากการศึกษาที่ไม่มีระบบเป็นการศึกษาที่มีระบบมากขึ้นตามกาลสมัยและความต้องการแห่งรัฐ และสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลง

พระองค์ได้จัดตั้ง โรงเรียนและได้จัดตั้งกรมศึกษาธิการเพื่อทำหน้าที่ดูแลการศึกษา (ประยูร ศรีประสาธน์และคณะ, 2520 : 59) และพระองค์มีพระบรมราโชบายขยายการศึกษาสู่หัวเมืองต่างๆ เพราะทรงเห็นถึงความสำคัญของการศึกษา และการศึกษาจะช่วยเสริมฐานอำนาจทางการเมืองของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้แข็งแกร่งในการนี้พระองค์ได้แต่งตั้งผู้ที่ทำหน้าที่ในการศึกษาในหัวเมืองต่างๆส่วนในหัวเมืองทางภาคใต้พระองค์ได้แต่งตั้งพระสิริธรรมมุณี(สม โชติ อ่องสกุล, 2520 :56)

พระสิริธรรมมุณีได้มีดำริที่จะให้ตั้งโรงเรียนที่วัดมูญลินทวาปีวิหาร เมืองหนองจิก วัดตานีนรสโมสร เมืองตานี วัดออกเมืองยะหริ่ง และวัดสักชี เมืองสาขบุรี(กองจดหมายเหตุ แห่งชาติ อ้างถึงใน วินิจ สังขรัตน์, 2544 : 60) อาจเนื่องจากเกิดอุปสรรคบางประการในปี พ.ศ 2442 ในบริเวณ 7 หัวเมือง ซึ่งมีโรงเรียนที่เปิดทำการสอนได้เพียง 2 โรง คือโรงเรียนเพชรนุกูล

ทิพย์ ซึ่งตั้งอยู่ที่วัดมุขลินทวาปีนิหาร เมืองหนองจิก และโรงเรียนสุนทรวิหาธาร ตั้งอยู่ที่วัดตานี สโมสร (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ อ้างถึงใน วินิจ สังขรัตน์, 2544 : 60) และในปี 2444 จึงได้มี โรงเรียนเพิ่มขึ้นอีก 2 โรง คือโรงเรียนจัดตั้งที่วัดออก เมืองยะหริ่งมีนักเรียน 14 คน และ โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นที่วัดสักชี เมืองสายบุรี มีนักเรียน 18 คน (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ อ้างถึงใน วินิจ สังขรัตน์, 2544 : 60)

เราจะเห็นว่านโยบายของประเทศไทยพยายามจะกระจายการศึกษาไปยังมณฑลต่างๆ ในขณะนั้นรวมทั้งมณฑลปัตตานีด้วย นโยบายของรัฐดังกล่าวนี้มีจุดมุ่งหมายหลัก นั่นก็คือ เป็นการช่วยเสริมสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เข้มแข็งขึ้น แต่ด้วยเหตุที่มณฑลปัตตานีเป็นพื้นที่ที่ประชาชนส่วนมากนับถือศาสนาอิสลามและมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ซึ่งมีความแตกต่างไปจากประชาชนส่วนอื่นๆของประเทศไทยจึงทำให้การจัดการศึกษาของรัฐในขณะนั้นไม่ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ได้วางไว้

การไม่ประสบผลสำเร็จของนโยบายในครั้งนี้มีปัจจัยหลายๆประการนั้นก็คือ การศึกษาที่จัดขึ้นในวัดและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเป็นพระ กอปรกับการศึกษาของชนชาวปัตตานีได้แพร่หลายในปอเนาะปอเนาะ สุเหร่า บ้านผู้รู้มานานแล้ว มาโนชญ์ บุญญานูวัตติ (2525 : 14) ได้กล่าวว่า

“การจัดการศึกษาของไทยในยุคแรกในมณฑลปัตตานี คือในวัด และผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในเขตนี้ คือ พระสงฆ์ กอปรกับสถานศึกษาในสังคมในปัตตานีหรือ 7 หัวเมืองในขณะนั้น มีสถานที่สำหรับการศึกษาอยู่แล้ว ทำให้ชนชาวมลายูในปัตตานีในขณะนั้นไม่ให้ความสนใจกับโรงเรียนของรัฐเลย

เป็นที่ทราบกันดีว่าการศึกษาในบริเวณ 7 หัวเมือง ถือว่า การศึกษาเป็นที่แพร่หลายอย่างกว้างขวางมาแล้ว แต่เป็นการศึกษาทางศาสนาโดยศึกษาด้านภาษามลายู และภาษาอาหรับ ซึ่งสถานที่ที่นิยมกันมากคือ ปอเนาะ การจัดการในรูปแบบปอเนาะนั้น เป็นการศึกษาสืบเนื่องกันมานานแล้ว และปอเนาะที่เก่าแก่ที่สุดในเขตการศึกษา 2 เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2442”

3.3.2.2 การจัดการศึกษาในปัตตานีในสมัย รัชกาลที่ 6

แนวความคิดที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดแนวความคิดทางการศึกษาของรัฐ คือ ความคิดที่เป็นอุดมการณ์ ของชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ต้องการปรับปรุงเศรษฐกิจขั้นพื้นฐานของประเทศและแนวคิดแบบอุดมการณ์แห่งชาติทหารนิยม ล้วนแต่เป็นส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงนโยบายการจัดการศึกษาของรัฐ และ

สร้างผลกระทบต่อสังคมไทยโดยเฉพาะอย่างกลุ่มประชากรมุสลิมในมณฑลปัตตานี ซึ่งส่วนใหญ่พูด อ่าน เขียน เป็นภาษามลายู ย่อมได้รับผลกระทบมากขึ้น (วินิจ สังขรัตน์, 2544 : 72)

ความพยายามที่จะให้ประชาชนในมณฑลปัตตานีพูดภาษาไทยได้มากยิ่งขึ้นโดยผู้ที่มีความเกี่ยวข้องได้พยายามเรียกร้องให้ออกกฎหมายให้บังคับบิดามารดา ผู้ปกครองของเด็กส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน ทำให้มีการจัดตั้งโรงเรียนเพิ่มขึ้นในปี 2453 และปี 2454 รวมกับโรงเรียนที่มีอยู่แล้วทั้งหมด 29 โรงเรียนด้วยกัน

แล้วอีกวิธีการหนึ่งที่สามารถสนองตอบนโยบายที่จะให้ประชากรในมณฑลปัตตานีพูดภาษาไทยได้นั้นคือ การจัดให้มีการสอนภาษาไทยในโรงเรียนมลายู ซึ่งมีการสอนในสุเหร่าต่างๆซึ่งรวมปอเนาะด้วย แต่การกระทำเช่นนั้นย่อมทำให้พ่อแม่และชาวปัตตานีไม่พอใจทำให้ความคืบหน้าล้มเหลวในที่สุด (นพดล โรจนอุดมศาสตร์, 2523 : 43) โรงเรียนมลายูตามสุเหร่าที่จัดสอนภาษาไทย มี 3 โรงเรียนปี 2455 คือ โรงเรียนบ้านโต๊ะโมะ โรงเรียนอำเภอยะรัง และโรงเรียนบางนรา (กระทรวงธรรมการ, 2455 อ้างถึงใน วินิจ สังขรัตน์, 2544 : 76) แต่โรงเรียนดังกล่าวก็ไม่ค่อยจะประสบผลสำเร็จเท่าใดนักเพราะประชาชนไม่ให้ความร่วมมือเท่าไร (วินิจ สังขรัตน์, 2544 : 76)

ความล้มเหลวมีผลมาจากพ่อแม่ไม่ให้การสนับสนุนทางการเงินอันเนื่องมาจากพวกเขาไม่เห็นด้วยกับการให้มิสอนภาษาไทย และอุปสรรคอีกประการหนึ่งก็คือ การที่บิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กไม่นิยมส่งบุตรหลานให้เข้าเรียนหนังสือไทย เพราะกลัวว่า “เด็กเข้ามารโรงเรียนจะกลายเป็นไทย⁸ไป” (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2460 วินิจ สังขรัตน์, 2544 : 76)

หลังจากนั้นทางรัฐได้ออกกฎหมายบังคับการศึกษาคือ พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 ออกมาใช้เพื่อควบคุมโรงเรียนจีน ซึ่งเกิดขึ้นมากมายในขณะนั้น แต่ก็ต้องผ่อนผันโรงเรียนปอเนาะ โรงเรียนตามสุเหร่า หรือโรงเรียนตามบ้านต่างๆในมณฑลปัตตานี ทั้งนี้เพื่อให้ราษฎรเดือดร้อนและเกิดความยุ่งยากทางการปกครอง (นพดล โรจนอุดมศาสตร์, 2523 : 58)

และต่อมาได้มีการออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นกฎหมายในรูปของการบังคับให้ประชาชนทุกคนที่มีบุตรอยู่ในวัยเรียนช่วงอายุตามกฎหมายกำหนดต้องส่งบุตรหลานไปเข้าเรียน หากฝ่าฝืนก็จะมิบทลงโทษ ทั้งยังมีการกำหนดให้ราษฎรช่วยค่าบำรุงการศึกษา เรียกว่า เงินศึกษาพลี 1-3 บาทด้วย (วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชค อ่องสกุล, มปป : 390)

⁸ ไทยในที่นี้หมายถึง ศาสนาพุทธ

ด้วยการจัดให้มีการศึกษาภาษาไทยตามสุเหร่าและปอเนาะ นับเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่ได้เปลี่ยนแปลงบทบาทของปอเนาะในช่วงนี้ แต่การสอนภาษาไทยในสถานศึกษาของชาวมลายูมุสลิมในสุเหร่าหรือในปอเนาะไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะประชาชนไม่ให้ความร่วมมือและไม่เห็นด้วยกับการแทรกภาษาไทยในสถานศึกษาดังกล่าวนั้น

ต่อมาทางรัฐก็ได้ออกพระราชบัญญัติบังคับการศึกษา คือ พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 และพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 พระราชบัญญัติทั้งสองฉบับนี้นับว่าเป็นข้อบังคับฉบับปฐมฤกษ์ในการช่วยผลักดันและปูทางให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการศึกษาในปัตตานีโดยรวม

3.3.2.3 การจัดการศึกษาในปัตตานีสมัยรัชกาลที่ 7

ในสมัยรัชกาลที่ 7 ในปัตตานีก็ยังมีสอนภาษามลายูในโรงเรียนประชาบาลอยู่ เหมือนกับในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่มหาอำมาตย์จกรี พระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์(ม.ร.ว. ประยูร อิศรศักดิ์) สมุหเทศาภิบาลสมัยนั้น พ.ศ. 2470 ได้รายงานซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า “ในโรงเรียนประชาบาลอย่างสูงเพียงประถมปีที่ 3 สอนภาษามลายูเป็นเบื้องต้นให้เด็กมลายูเข้าโรงเรียน” (นพดล โรจนอุดมศาสตร์, 2523 : 99)

สำหรับการสอนภาษามลายูในโรงเรียนนั้น มีการสอนดังนี้ คือ สำหรับโรงเรียนประชาบาล ตำบลที่มีเด็กมลายูส่วนใหญ่สอนภาษามลายู สำหรับชั้นประถมปีที่ 1 สัปดาห์ละ 8 ชั่วโมง ประถม 2 สอน 2 ชั่วโมง ประถม 3 สอน 1 ชั่วโมง (กองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2471 อ้างถึงใน วินิจ สังขรัตน์, 2544 : 89) ส่วนโรงเรียนประจำมณฑลคือ โรงเรียนเบญจมราชูทิศ และโรงเรียนประจำจังหวัดที่มีครูมลายูก็ยังได้มีการสอนภาษามลายูด้วยโดยสอนในระดับมัธยม 4,5,6 สอนสัปดาห์ละ 1 ชั่วโมง แต่เน้นการสอนพูดภาษามลายูมากกว่าการอ่านและการเขียน (กองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2471 อ้างถึงใน วินิจ สังขรัตน์, 2544 : 89)

เพื่อให้ทุกคนรวมทั้งผู้ที่นับถือศาสนาพุทธพจน์ที่สามารถพูดภาษามลายูได้ ก็มีประโยชน์เวลาทำงาน สำหรับโรงเรียนปอเนาะและโรงเรียนตามสุเหร่าตามหมู่บ้านที่สอนศาสนาอิสลามซึ่งมีเป็นจำนวนมากนั้นก็ยังไม่ได้มีการจดทะเบียนเป็นโรงเรียนราษฎร์แต่อย่างใด (นพดล โรจนอุดมศาสตร์, 2523 : 73)

นโยบายการศึกษาในมณฑลปัตตานี ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 ล้วนมีจุดมุ่งหมายหลักที่ต้องการให้ประชาชนซึ่งส่วนใหญ่ นับถือศาสนาอิสลามและใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวัน ได้เรียนภาษาไทยอย่างน้อยก็ให้พูดภาษาไทยได้ แต่ช่วงเวลาดังกล่าวนั้น กล่าวได้ว่า

นโยบายดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จ เพราะการศึกษาในวัฒนธรรมสำหรับชาวไทยมุสลิมในมณฑลปัตตานีนั้น มีการศึกษาอยู่ในสถานศึกษาที่เรียกว่าปอเนาะ การศึกษาตามมัสยิดหรือสุเหร่า และการศึกษาดำเนินบ้านของผู้รู้ทางศาสนาอิสลาม ซึ่งใช้ภาษามลายูอยู่แล้ว นอกจากนี้ใช้ภาษาอาหรับในการอ่านคำภีร์กุรอานและการศึกษาหลักธรรมทางศาสนาอิสลามด้วย (วินิจ สังขรัตน์, 2544 : 90) ฉะนั้นนโยบายที่จะทำประชาชนในมณฑลปัตตานีพูดภาษาไทยไม่ว่าดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไป หรือแบบเร่งรัดก็ตาม จึงต้องเผชิญกับอุปสรรคต่างๆมาโดยตลอด (สมพงษ์ ปานแก้ว, 2541 : 56)

ในสมัยรัชการที่ 7 ก็เหมือนในสมัยรัชการที่ 6 ที่ได้เปิดโรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนเพื่อให้เด็กมลายูได้ศึกษาเล่าเรียน โดยมีจุดมุ่งหมายหลักคือ เพื่อให้เด็กมลายูพูดภาษาไทยได้ โดยที่โรงเรียนดังกล่าวยังมีการสอนภาษามลายูด้วยเพื่อเป็นแรงจูงใจให้เด็กมลายูเข้าเรียนในโรงเรียนดังกล่าว แต่นโยบายของรัฐก็ไม่ประสบความสำเร็จเหมือนเวลาที่ผ่านมา สาเหตุของความล้มเหลวของนโยบายรัฐประการหนึ่ง นั่นก็คือ การที่เจ้าหน้าที่ของรัฐนโยบายไปปฏิบัติด้วยความไม่จริงใจเพราะมีความอคติกับชาวมลายู ดังที่สุรินทร์ พิศสุวรรณได้กล่าวว่า “หลายต่อหลายลักษณะนโยบายของประเทศสยามเหล่านั้นเองพร้อมด้วยโครงสร้างระบบราชการของตนเอง ได้ทำให้คำสั่งของพระมหากษัตริย์ไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างเต็มที่ “ระบบราชการประเทศนั้นได้ครอบครองโดยคนไทยพุทธที่มีจิตสำนึกด้านเชื้อชาติไทย จนกระทั่งไม่สามารถคาดหวังได้สำหรับการดำเนินการด้วยความจริงใจต่อนโยบายของประเทศที่ให้ความเคารพต่อความแตกต่างแต่ละภูมิภาค” (Ahmad Fathi, 2543 : 63)

ความล้มเหลวของนโยบายรัฐที่บริหารโดยพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยรัชการที่ 5 – 7 ไม่ได้มีเพราะเหตุมาจากประชาชนมลายูเพียงฝ่ายเดียว แต่ด้วยปัญหาจากทั้งสองฝ่ายจึงทำให้จุดมุ่งหมายของรัฐไม่ประสบความสำเร็จในที่สุด

3.3.2.4 การจัดการศึกษาในยุคหลังการปกครองแบบราชาธิปไตย(พ.ศ. 2475 ถึง 2502)

1. การจัดการศึกษากับสถานศึกษาปอเนาะ (พ.ศ. 2475 ถึง 2482)

เมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2474 รัชกาลที่ 7 ได้มีพระบรมราชโองการให้ยุบเลิกมณฑลปัตตานีและให้รวมจังหวัดต่างๆ ของมณฑลปัตตานีเข้าไว้ใน การปกครองของมณฑลนครศรีธรรมราช

ต่อมาในปี พ.ศ. 2476 ได้มีการยุบเลิกมณฑลเทศาภิบาลทุกมณฑลและให้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยามพุทธศักราช 2476 แทน และดินแดนส่วนที่เคยเป็นมณฑลปัตตานีในอดีตได้แยกเป็นจังหวัดต่างๆเป็น 3 จังหวัด คือ จังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาสแล้ว แต่นโยบายการจัดการศึกษาของรัฐภายใต้การศึกษชาติ พ.ศ. 2475 และพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งมีผลบังคับใช้เหมือนกันทั่วประเทศก็ยังคงบังคับใช้อยู่เหมือนกับนโยบายการจัดการศึกษาที่มีต่อประชากรในมณฑลปัตตานีเดิม โดยมีจุดมุ่งหมายหลักที่ต้องการให้ประชาชนส่วนใหญ่ที่นับถือศาสนาอิสลามและใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวัน ได้เรียนรู้ภาษาไทย อย่างน้อยก็ให้พูดภาษาไทยได้

ได้มีการประชุมครั้งสำคัญ เมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2475 ณ ศาลากลางจังหวัดปัตตานี ซึ่งประกอบด้วย ผู้ว่าราชการจังหวัด ผู้พิพากษา พระยาเมือง ปลัดจังหวัด นายอำเภอ กรรมการมณฑลนครศรีธรรมราช และคณะโต๊ะยุดิธรรม และฝ่ายตัวแทนประชาชน ประกอบด้วยโต๊ะอิหม่าม และครูสอนศาสนาจากอำเภอต่างๆ รวมทั้งสิ้น 33 คน ได้มีมติเกี่ยวกับแนวทางจัดการศึกษาในภูมิภาคนี้ดังนี้ คือ

1. ควรเกณฑ์เด็กให้เรียนตั้งแต่อายุ 7 ปี แต่เด็กชายและเด็กหญิงเรียนร่วมกันไม่ได้
2. การจัดการศึกษาให้แก่เด็กอิสลาม ควรให้เรียนทั้งหนังสือไทย หนังสือมลายู และ เรียนศาสนาอิสลามด้วย โดยโต๊ะอิหม่ามเป็นผู้สอนหนังสือมลายูและศาสนาในโรงเรียนประชาบาล (เพราะขาดแคลนครูผู้สอนหนังสือมลายู)
3. อนุญาตให้หยุดโรงเรียนในเวลาถือบวช(ถือศีลอด -ผู้วิจัย)และหยุดอย่างอื่นได้ตามข้อเรียนร้องของประชาชน แต่ต้องไม่เกิน 90 วัน ในหนึ่งปี

แต่ต่อมากลางคณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติให้ผ่อนผันการหยุดเวลาเล่าเรียนตามข้อเสนอข้อที่ 3 ได้ ในคราวประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2476 และอนุญาตให้โรงเรียนประชาบาลที่อยู่ในชุมชนมุสลิมทำการสอนภาษามลายูได้ด้วย แต่ต่อมาก็ถูกยกเลิกไปพร้อมกับประกาศยุบเลิกมณฑลเทศาภิบาลในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2476 (เกษม รังสิโยภักดิ์, 2519 : 97)

เราจะพบว่า พระราชบัญญัติโรงเรียนประถมก็ยังคงบังคับใช้ตามเดิมเหมือนกันทั่วประเทศ สำหรับพ่อแม่ผู้ปกครองในปัตตานีบางส่วนก็ได้ปฏิบัติตามกฎข้อบังคับในข้อนี้ แต่ถึงกระนั้นก็ตาม พ่อแม่ผู้ปกครองบางส่วนก็ยังไม่ยอมส่งลูกหลานเข้าเรียนในโรงเรียนของรัฐ รัฐบาลจึงต้องหาทางแก้ปัญหานี้ต่อไป และสำหรับพ่อแม่ผู้ปกครองที่ส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนภาคบังคับแล้ว ก็จะส่งบุตรหลานเข้าเรียนต่อในปอเนาะเหมือนเดิม ดังที่สมพงษ์ ปานแก้วได้กล่าวไว้ว่า “ปัญหาการจัดการศึกษาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่ปรากฏอย่างต่อเนื่อง ก็คือ การที่

บิดามารดา หรือผู้ปกครองของเด็กส่วนใหญ่ ไม่นิยมส่งบุตรหลานให้เข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนของรัฐบาล หรือหลังจากจบการศึกษาภาคบังคับแล้วก็มักจะให้บุตรหลานของตนไปเข้าเรียนในปอเนาะ หรือตามมัสยิดหรือที่บ้านผู้รู้ศาสนา ซึ่งมีสถานที่ศึกษาเล่าเรียนมากมายในท้องถิ่น ทำให้การจัดการศึกษาตามนโยบายและความมุ่งหมายของรัฐบาลไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร” (สมพงษ์ ปานแก้ว, 2541 : 74)

สำหรับการแก้ปัญหาพ่อแม่ผู้ปกครอง ไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนของรัฐ รัฐบาลได้จัดให้มีการประชุมเกี่ยวกับการศึกษาในปัตตานี เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวนี้เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2477 และหนังสือสั่งการลงวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2477 จึงได้กำหนดนโยบายการจัดการศึกษา สำหรับชาวไทยมุสลิมเสียใหม่ดังนี้

1.ตำบลใดมีราษฎรเป็นพุทธศาสนิกชน ก็ให้ดำเนินการสอนตามหลักสูตรประถมศึกษาโดยตรง

2.ตำบลใดมีราษฎรเป็นพุทธศาสนิกชนกับไทยอิสลามิก(มุสลิม –ผู้วิชัย)ปะปนกัน ก็ให้ดำเนินการสอนตามหลักสูตรเทียบ คือหลักสูตรอย่างเดียวกับที่กระทรวงธรรมการอนุมัติให้โรงเรียนราษฎรทั้งหลายใช้อยู่ในบัดนี้ แต่ในทีใดเป็นภาษาต่างประเทศอย่างอื่นก็ให้เปลี่ยนเป็นภาษามลายูหรือภาษาอาหรับ เพื่อเขาจะได้เรียนรู้ทางศาสนาต่อไป

3.ตำบลใดราษฎรเป็นไทยอิสลามิกชน(มุสลิม –ผู้วิชัย)ล้วน ในเบื้องต้นให้ดำเนินการสอนตามหลักสูตรประถมศึกษา คือ แปลหลักสูตรของเราให้เรียนสอนเป็นภาษามลายูหรือภาษาอาหรับ สอนภาษาไทยพอประมาณ คะเนาว่าพอจบประถมศึกษาปีที่ 2 หรือพันเกณฑ์ บังคับตามพระราชบัญญัติ ก็ได้รู้หนังสือภาษาไทยบ้างพอสมควร ตั้งแต่ประถมศึกษาปีที่ 3 เป็นต้นไป จะจัดในทำนองประถมศึกษาวิสามัญ แผนกภาษาหนักไปทางภาษามลายูหรือภาษาอาหรับก็ได้

4.ในท้องที่หนึ่งๆสมควรจัดให้มีท่านผู้มีความรู้ทางศาสนาอิสลามช่วยอบรมสั่งสอนเวียนไปตามโรงเรียนต่างๆทำหน้าที่อบรมสั่งสอนจรรยาแก่เด็ก และช่วยแนะนำให้เห็นคุณค่าของการศึกษา เพื่อแก้ความเข้าใจผิดของบิดามารดา ผู้ปกครองเด็กด้วย ถ้าอันเชิญได้ะอีดหม่ามได้จะเป็นผลดียิ่ง

นโยบายดังกล่าวนี้ได้ถูกยกเลิกไปตามที่ประชุมของคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 14 สิงหาคม 2478 ได้ลงมติว่า “ตามที่กระทรวงธรรมการเสนอการดำเนินการในเรื่องนี้มานั้นอาจมีทั้งทางได้และทางเสีย มิฉะนั้นให้ระงับความดำริที่จะดำเนินการตามที่เสนอมานั้นเสีย” และต่อมาได้มีการประชุมของคณะรัฐมนตรีซึ่งมีมติออกมาว่า “ทางราชการไม่ควรรับแบบเรียนและหลักสูตรอัตราเวลาเรียน ที่กระทรวงธรรมการเสนอมานี้”

2. การจัดการศึกษา ช่วง พ.ศ. 2482 - 2487

รัฐบาลที่นำนโยบายชาตินิยมที่นำโดยพันเอกหลวงพิบูลสงคราม ได้ประกาศนโยบายรัฐนิยมทั่วประเทศ ตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2482 ถึง เดือนมกราคม พ.ศ. 2485 รวม 12 ฉบับ

นโยบายรัฐนิยมฉบับแรกที่ว่าด้วย “ใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ” ได้กำหนดให้เปลี่ยนชื่อจากประเทศ สยาม เป็น ประเทศไทย กำหนดให้เรียกคนสยามว่า “คนไทย” เพื่อเน้นความถูกต้องตามเชื้อชาติและความนิยมของประชาชนชาวไทย (เฉลิมเกียรติ ชุนทองเพชร , 2529 : 24)

การประกาศใช้รัฐนิยมฉบับที่ 3 เรื่องการเรียกชื่อชาวไทย เนื้อหารัฐนิยมฉบับวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2482 มีเนื้อความว่า

- 1.ให้ยกเลิกการเรียกชาวไทย โดยใช้ชื่อไทยถูกต้องตามเชื้อชาติและความนิยมของผู้ถูกเรียก
- 2.ให้ใช้คำว่าไทย แก่ชาวไทยทั้งหมดโดยไม่แบ่งแยก

เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2483 รัฐบาลได้ประกาศรัฐนิยม ฉบับที่ 9 ว่าด้วยภาษาและหนังสือไทย กับหน้าที่พลเมือง ความว่า

- 1.ชนชาติจะต้องยกย่อง เคารพและนับถือภาษาไทย และต้องรู้สึกว่าเป็นเกียรติภูมิในการพูดและการใช้ภาษาไทย
- 2.ชนชาติไทยต้องถือว่า หน้าที่พลเมืองไทยที่ดีประการหนึ่ง คือ ศึกษาให้ความรู้หนังสือภาษาไทยเป็นภาษาของชาติ อย่างน้อยต้องอ่านออกเขียนได้ ประการที่สอง ชนชาติไทยจะต้องถือเป็นหน้าที่สำคัญในการช่วยเหลือสนับสนุนแนะนำชักจูงให้พลเมืองที่ยังไม่รู้ภาษาไทย และหนังสือไทยจนอ่านออกเขียนได้
- 3.ชนชาติไทยจะต้องถือเอาสถานที่กำเนิด ภูมิลำเนา หรือสำเนียงแห่งภาษาพูดที่แปร่งไปตามท้องถิ่น เป็นเครื่องแสดงความแตกแยกทุกคนต้องถือว่าเมื่อเกิดมาเป็นชนชาติไทยก็มีเลือดไทยและพูดภาษาไทยอย่างเดียวกันไม่มีความแตกต่างกันในการกำเนิดต่างท้องที่หรือพูดภาษาไทยด้วยสำเนียงต่างๆกัน
- 4.ชนชาติไทยจะต้องถือเป็นหน้าที่ในการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีแห่งชาติ ช่วยแนะนำ ชักชวนกันสั่งสอนคนที่ยังไม่รู้ไม่เข้าใจหน้าที่พลเมืองดีแห่งชาติ

ในปี พ.ศ.2484 รัฐบาลได้ประกาศนโยบายรัฐนิยมฉบับที่ 10 ซึ่งเป็นนโยบายว่าด้วยการแต่งกายของประชาชนชาวไทย ซึ่งมีมติของที่ประชุมมีดังต่อไปนี้

1.ชนชาติไทยมิพึงปรากฏตัวในที่ชุมชนหรือสาธารณชนในเขตเทศบาล โดยไม่แต่งกายให้เรียบร้อย เช่น นุ่งกางเกงใน หรือไม่สวมเสื้อ หรือนุ่งผ้าลายชาย

2.การแต่งกายที่ถือว่าเรียบร้อยสำหรับประชาชนชาวไทยมีดังต่อไปนี้

2.1 แต่งเครื่องแบบตามสิทธิและโอกาสที่จะแต่งได้

2.2 แต่งตามแบบสากลนิยมในทำนองสุภาพ

2.3 แต่งตามประเพณีนิยมในทำนองสุภาพ

เราจะพบว่าในช่วงนี้ นโยบายการศึกษาของรัฐที่มีต่อชาวมลายูปัตตานีไม่ชัดเจนมากนัก แต่สิ่งที่ทำให้เกิดผลกระทบโดยตรงต่อประเพณีและวัฒนธรรมของชาวมลายูปัตตานี คือ นโยบายชาตินิยมของรัฐบาล ส่วนโรงเรียนของรัฐก็ยังดำเนินการสอนไปตามเดิม และก็มีเด็กมลายูบางส่วนได้เข้าเรียนในโรงเรียนของรัฐมากขึ้น แต่ประชาชนส่วนใหญ่ก็ยังมองโรงเรียนของรัฐไปในทางลบอยู่เหมือนเดิม และเมื่อเด็กคนใดได้เคยเรียนในโรงเรียนของรัฐหรือศึกษาภาษาไทยก็จะถูกเพ่งเล็งด้วยความสงสัยว่าจะละทิ้งศาสนาไปเป็นคนไทย เนื่องจากการเรียนภาษาไทยในขณะนั้นต้องเรียนกันในวัดและมีพระภิกษุเป็นผู้สอน

3. การจัดการศึกษาช่วง พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2502

รัฐบาลภายใต้การนำของนายปรีดี พนมยงค์ ได้แถลงนโยบายการจัดการศึกษาครั้งแรกไว้ว่า “รัฐบาลนี้ยินดียอมรับการเข้าร่วมมือของเอกชนในการจัดตั้งโรงเรียนและการจัดทำตำราเรียน และรัฐบาลจะเอาใจใส่เป็นพิเศษในเรื่องสถานที่เล่าเรียนและตำราที่ใช้ในโรงเรียน รัฐบาลจะจัดตามความสามารถให้นักเรียนมีที่เรียน และมีตำราเรียนที่ทั่วถึง” (วิโรจน์ สารรัตนะ, 2536 : 16)

รัฐบาลใหม่ของนายปรีดี พนมยงค์ได้แถลงนโยบายในวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ไว้อีกว่า

“การศึกษาและการศาสนารัฐบาลนี้จะวางแผนการศึกษาของชาติให้มีรากฐานถาวร แนวการศึกษาจะแบ่งเป็นสามัญศึกษากับอาชีวศึกษา หลักสูตรตำราเรียนจะปรับปรุงใหม่ให้เหมาะสมกับความต้องการของประเทศและความเป็นอยู่ของท้องถิ่น โดยจะให้ผู้ที่ได้รับการศึกษารัฐ

นึกค้นคว้าหาเหตุผลและมีศีลธรรมอันดีงาม ทั้งมีความรู้อันจำเป็นที่จะประกอบการอาชีพตามที่ตนต้องการ เฉพาะอย่างยิ่งในทางเกษตรกรรมและพาณิชยกรรม

การศึกษาจะดีก็ต้องมีครูดี ฉะนั้นการศึกษาวิชาครูการบำรุงฐานะของครูให้เป็นที่เคารพนับถือแก่บรรดาศิษย์จึงเป็นภารกิจอันยิ่งใหญ่ของกระทรวงศึกษาธิการ

ในด้านศาสนานั้นรัฐบาลจะเร่งส่งเสริมและทำนุบำรุงศาสนาและถือว่าเป็นความเชื่อถือยึดเหนี่ยวในทางศาสนาเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการละเว้นประพฤตินในสิ่งที่ไม่ชอบไม่ควร รัฐบาลนี้ถือว่าการศึกษากับศาสนาเป็นสิ่งที่อุปการะแก่กัน ผู้มีความรู้ต้องมีศีลศัตย์อยู่ในตน” (วิโรจน์ สารรัตน์, 2536 : 17)

รัฐบาลนี้ได้ระบุนโยบายการจัดการศึกษาที่ชัดเจนยิ่งขึ้นแตกต่างจากรัฐบาลที่ผ่านมาที่นอกจากจะมีนโยบายการจัดการศึกษาที่ไม่ค่อยชัดเจนแล้วยังไม่ค่อยแตกต่างไปจากรัฐบาลก่อนๆมากนัก (วินิจ สังขรัตน์, 2544 : 113)

ต่อมาในเดือนเมษายน พ.ศ. 2489 รัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ได้อนุญาตให้โต๊ะครูสอนภาษามลายู ภาษาอาหรับ และศาสนาอิสลามได้ โดยไม่ถือว่าเป็นการขัดกับลักษณะการสอนที่อยู่ในระเบียบของพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์พุทธศักราช 2486 เนื่องจากรัฐบาลได้รับการร้องเรียนจากนายรังสฤษดิ์ เขาวนศิริ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชาวมุสลิมจังหวัดพระนครกับนายเจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชาวมุสลิมจังหวัดสตูลด้วยเหตุผล 3 ประการ คือ

ประการแรก การสอนศาสนาอิสลามเป็นการปฏิบัติตามศาสนาตามบัญญัติของคัมภีร์อัลกุรอาน

ประการที่สอง การสอนในปอเนาะก็ไม่มีหลักสูตร ไม่มีลำดับชั้นเรียน ไม่จำกัดอายุผู้เรียน และ

ประการสุดท้าย โต๊ะครูสอนก็ไม่มีเงินเดือน การยังชีพขึ้นอยู่กับความศรัทธาของผู้เรียน ซึ่งโต๊ะครูไม่ได้เรียกร้อง จึงขอให้เลิกควบคุมเพราะไม่อยู่ในข่ายที่จะต้องควบคุมตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2486 (เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร, 2529 : 61)

ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2490 ผู้นำชาวไทยมุสลิมได้ร่วมประชุมกันเพื่อกำหนดคำขอเกี่ยวกับศาสนาและสิทธิต่างๆ ณ สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี มีผู้เข้าร่วมประชุมประมาณ 100 คน ที่ประชุมกำหนดคำขอ 7 ข้อ เพื่อเสนอต่อรัฐบาล ผ่านคณะกรรมการสอดส่องภาวะการณ์ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยมอบหมายให้หะยีสุหลง เบ็ญอับดุลกาเดร์ เป็นตัวแทนยื่นคำขอในวันที่ 3 เมษายน 2490 โดยมีเนื้อหาดังนี้คือ

1.ขอให้ปกครอง 4 จังหวัดนี้เป็นแคว้นหนึ่งโดยมีผู้ดำรงตำแหน่งอย่างสูงให้มี

อำนาจในการสอนศาสนาอิสลาม มีอำนาจแต่งตั้งและอำนาจปลดออกได้ ผู้ดำรงตำแหน่งนี้ต้องเป็นมุสลิมในสี่จังหวัด

2.การศึกษาในชั้นประถมต้นจนถึงชั้นประถม 7 (ในปี พ.ศ. 2490 ถึงชั้นป. 4 ยังไม่มี ป. 7 - ผู้วิจัย) ให้มีการศึกษามลายูตลอด

3.ภาษีที่เก็บได้ให้ใช้ภายใน 4 จังหวัดนี้เท่านั้น

4.ในจำนวนข้าราชการทั้งหมดให้มีข้าราชการชาวมลายูร้อยละ 80

5.ขอให้ใช้ภาษามลายูควบกับภาษาไทย เป็นภาษาราชการ

6.ขอให้คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดมีเอกสิทธิ์ออกระเบียบเกี่ยวกับการปฏิบัติการศาสนาโดยความเห็นชอบของผู้มีอำนาจสูงสุด

7.ให้ศาลรับพิจารณาตามกฎหมายอิสลามแยกจากศาลจังหวัดโดยมีโต๊ะกาดี (กอฎี หรือ คณะโต๊ะยุติธรรม) ตามสมควรและมีเสถียรภาพในการพิจารณาขาด

ในช่วงรัฐบาลพันตรีควง อภัยวงศ์ระหว่างวันที่ 10 เมษายน 2490 - 6 กุมภาพันธ์ 2491 ได้เกิดเหตุการณ์จับกุมหะยีสุหลง อับดุลกาเดร์ประธานกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี ผู้นำศาสนาอิสลามคนสำคัญในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้และจังหวัดใกล้เคียง โดยคำสั่งจากพระยารัตนภักดี (แจ่ง สุวรรณจินดา) ผู้ว่าราชการจังหวัดปัตตานีในขณะนั้น ในวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2491 เนื่องจากหะยีสุหลงกับพวกจัดทำหนังสือฉันทานุมัติที่มีลายเซ็นและลายนิ้วมือของชาวมลายูปัตตานีถึงตนกูมะฮมูด มะไฮยิดดินซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองและดำเนินรัฐบาลไทย (เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร, 2529 : 80) เพื่อให้ตนกูมะฮมูด มะไฮยิดดินเป็นตัวแทนเจรจากับรัฐบาลไทยเกี่ยวกับคำขอ 7 ข้อ

ส่วนนโยบายด้านการศึกษาของชาวมลายูมุสลิมสี่จังหวัดภาคใต้นั้น รัฐบาลได้ให้มีการสอนภาษามลายูในโรงเรียนประถมศึกษา โครงการ “การใช้หลักสูตรพิเศษสอนภาษามลายูและการศาสนาในโรงเรียนชั้นประถม” โดยเริ่มขึ้นเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2491 โดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษา (พลโทมังกร พรหมโยธี) ได้เชิญข้าหลวงตรวจราชการมหาดไทยภาค 5 ข้าหลวงประจำจังหวัดสี่จังหวัดภาคใต้ ร่วมกับเจ้าหน้าที่ระดับสูงของกระทรวงศึกษาธิการ อาทิ เช่น ปลัดกระทรวง อธิบดีกรมสามัญศึกษา อธิบดีกรมอาชีวศึกษา และหัวหน้ากองบางกองที่เกี่ยวข้องร่วมกันประชุม เพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับจัดการศึกษาในสี่จังหวัดภาคใต้ ซึ่งพลโทมังกร พรหมโยธี เป็นประธานในที่ประชุม ผลของการประชุมสรุปได้ดังนี้

1.การศึกษาของสี่จังหวัดภาคใต้ จะต้องรีบจัดการปรับปรุงแก้ไขโดยด่วน ทั้งในด้านสามัญศึกษาและอาชีวศึกษา สำหรับการปรับปรุงในด้านสามัญศึกษาให้จัดทำหลักสูตรพิเศษ

โดยให้มีการสอนศาสนาอิสลามและภาษามลายู รวมอยู่ด้วยทั้งในโรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนรัฐบาล

2. การพิจารณาปรับปรุงแก้ไขควรจะได้มีผู้เชี่ยวชาญทางภาษามลายูและทางศาสนา เป็นผู้แทนของแต่ละจังหวัดมาร่วมจังหวัดละ 2 คน กับควรเชิญบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้อง เช่น ผู้แทนราษฎรมาร่วมด้วยตามที่เห็นสมควร

ต่อมากระทรวงศึกษาธิการได้จัดให้มีการประชุมเป็นครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2491 เพื่อพิจารณาปัญหาการจัดการศึกษาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ต่อเนื่อง จากผลการประชุมครั้งแรก โดยมีพลโทมังกร พหรมโยธี รัฐมนตรีว่าการศึกษาธิการเป็นประธาน นายสุกิจ นิมมานเหมินท์ รัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงศึกษาธิการเป็นรองประธาน ม.ล. ปิ่น มาลากุล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ตลอดจนมีข้าราชการระดับสูงทั้งกระทรวงศึกษาธิการ และ กระทรวงมหาดไทยร่วมประชุม การประชุมครั้งแรกนี้ได้มีการเชิญสมาชิกวุฒิสภา (นายบรรจง ศรีจรูญ) สมาชิกผู้แทนราษฎรจังหวัดนครราชสีมา (นายสมรรถ เอี่ยมวิโรจน์) ผู้แทนราษฎรจังหวัด สตูล และรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงสาธารณสุข (นายเจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ) และผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและศาสนาของจังหวัดภาคใต้ร่วมปรึกษาหารืออีกด้วย ผลการประชุมครั้งนี้ สรุปได้ดังนี้

1. หลักสูตรประถมศึกษาพิเศษ ให้มีเวลาเรียนภาษามลายูและภาษาไทยเท่าๆกัน และจากจำนวนชั่วโมงที่กำหนดไว้ สำหรับภาษามลายูที่ยอมให้นำเอาไปใช้สำหรับการสอนศาสนา ได้ (ไม่เกินสัปดาห์ละ 2 ชั่วโมง) นั้น จะนำไปใช้สอนเกี่ยวกับศีลธรรมทางศาสนาอิสลามด้วยก็ได้ ในเรื่องเกี่ยวกับแบบเรียนนั้น ให้ใช้ฉบับที่กระทรวงศึกษาธิการจัดทำขึ้นไปพลางก่อนในตอน หลังถ้าหากทางจังหวัดประสงค์จะใช้แบบเรียนเล่มอื่นใด ก็ให้เสนอมารับการพิจารณาจาก กระทรวงศึกษาธิการตามระเบียบ

2. หลักสูตรมัธยมศึกษาพิเศษ ที่ประชุมเห็นว่า ยังไม่มีความจำเป็นที่ต้องจัดทำขึ้น ในขณะนั้น จึงให้ระงับไว้ก่อน

3. วิทยาลัยอิสลาม(แห่งประเทศไทย - ผู้วิจัย) และหอพักนักเรียนอิสลาม(นักเรียน มุสลิม - ผู้วิจัย) ที่ประชุมได้อนุมัติให้มีคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่งเพื่อพิจารณาเรื่องนี้โดยเฉพาะ คณะกรรมการชุดนี้ประกอบด้วยรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงศึกษาธิการ (นายสุกิจ นิมมานเหมินท์) เป็น ประธาน ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ อธิบดีกรมสามัญศึกษา อธิบดีกรมศาสนา นายเจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ รัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงสาธารณสุข พระยาสมันตรัฐบุรินทร์ นายบรรจง ศรีจรูญ สมาชิกวุฒิสภา นายสมรรถ เอี่ยมวิโรจน์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดนครราชสีมา (พ.ศ. 2491) และนายรังสฤษฎ์ เชนันศิริ ร่วมเป็นกรรมการ ผลการประชุมของคณะกรรมการชุดนี้ สรุปได้ดังนี้

(1) วิทยาลัยอิสลาม ที่ประชุมเห็นว่า ควรให้เป็นหน้าที่ของรัฐบาล เป็นผู้จัดตั้งขึ้น ในส่วนกลาง กำหนดหลักสูตร 4 ปี รับนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ สอนวิชา ตามหลักใหญ่ๆ 4 วิชา คือ วิชาศาสนา ภาษาอาหรับ ภาษาต่างประเทศ ความรู้ทั่วไป ความยาก ง่ายเทียบเท่าอนุปริญญา ครุสอนศาสนา และภาษาอาหรับ คณะกรรมการกลางอิสลามเป็นผู้จัดหา แต่ในตอนแรกนี้ให้กำหนดหลักสูตรเฉพาะการขึ้นก่อน มีกำหนด 2 ปี รับนักเรียนสำเร็จเพียงชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 3 ซึ่งต่อมาหลักสูตรการสอนในสถาบันนี้ มีผลบังคับใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 2493 และ ได้รับการปรับปรุงแก้ไขอีกหลายครั้งให้เหมาะสมในเวลาต่อมา (ณรงค์ ศิริปชนะ, 2501 : 340)

(2) หอพักนักศึกษา ที่ประชุมเห็นว่าควรให้จัดตั้งในกรุงเทพฯ ด้วยทุนของรัฐบาล จัดเป็นหอพักกลาง รับนักเรียนทั้งที่เป็นไทยอิสลามและไม่ใช่ไทยอิสลาม เก็บเฉพาะค่าอาหาร จำนวนที่จะรับได้ไม่เกิน 100 คน

(3) การอาชีวศึกษา ที่ประชุมได้ตกลงให้จัดดังนี้

จังหวัดยะลา ให้อาชีวศึกษาทางการค้า การเกษตรกรรม การทอผ้า และการช่างไม้

จังหวัดสตูล ให้จัดทางการประมง การเกษตรกรรม และการค้า

จังหวัดปัตตานี ให้จัดพวกช่างสตรี และช่างไม้

จังหวัดนราธิวาส ให้จัดทางการประมง และการช่าง

ทั้งนี้ที่ประชุมได้มอบหมายให้กรมอาชีวศึกษารับไปพิจารณาและดำเนินการต่อไป ในวันที่ 4 กันยายน 2491 กระทรวงศึกษาธิการประกาศให้ใช้หลักสูตรพิเศษชั้น ประถมศึกษาในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นอันว่า ภาษามลายูและศาสนาอิสลาม ได้รับการรับรองจากรัฐบาล โดยกระทรวงศึกษาธิการอย่างถูกต้อง ส่วนหลักสูตรการสอนภาษามลายูได้รับการปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้นในปลายเดือนพฤศจิกายน ปีเดียวกัน ด้วยการประกาศใช้ “วิชา ภาษามลายู” สำหรับการบรรจุครูสอนภาษาสลาญ หรือที่มึความรู้ทางภาษามลายู หรือผู้ที่มีความรู้ ทางศาสนาอิสลามเพื่อสอนนักเรียนนั้น รัฐบาลตระหนักดีว่า ยังไม่อาจหาครูมุสลิมที่มีความรู้ ภาษาไทยอีกภาษาหนึ่งด้วยในทันที จึงอนุโลมให้ครูมุสลิมที่ได้รับการบรรจุไม่จำเป็นต้องรู้ ภาษาไทยเท่าระดับประถมศึกษา ซึ่งเป็นขั้นต่ำตามที่กำหนด แต่มีข้อแม้จะต้องสอบไล่หรือสอบ เทียบเท่าภาษาไทยระดับที่กำหนดให้ได้ภายใน 1 ปี นับตั้งแต่วันที่ได้รับการบรรจุเข้ารับราชการ (เฉลิมเกียรติ ชุนทองเพชร , 2529 : 165)

3.3.3 สถานศึกษาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

3.3.3.1 ในวัง

วัง ถือได้ว่าเป็นสถานที่ใช้สำหรับถ่ายทอดความรู้ศาสนาเป็นแห่งแรกที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ตั้งแต่ยุคอิสลามเปลี่ยนมาเป็นอาณาจักรอิสลามในคริสต์ศตวรรษที่ 15 นั่นก็คือ หลังจากที่ผู้ปกครองนครรัฐปัตตานีได้เปลี่ยนมารับศาสนาอิสลามและผู้ปกครองในขณะนั้นได้แต่งตั้งเชคซาอิด บาชวา เป็นคะโต๊ะศรีราชาฟาเกาะห์(อิบรอฮีม ชุกรี, 1985 : 16) ซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้สอนศาสนาในสำนักพระราชวัง

สำนักพระราชวังได้ใช้เป็นสถานศึกษาอิสลามก็ยังมีปรากฏในประวัติศาสตร์ปัตตานีในช่วงต่อมา

3.3.3.2 มัสยิด

มัสยิดมิใช่แค่เพียงเป็นสถานปฏิบัติศาสนกิจ แต่มัสยิดยังเป็นบทบาทในด้านต่างๆ อีกมากมายรวมถึงในด้านการอบรมสั่งสอนในเรื่องของศาสนาอีกด้วย การใช้มัสยิดเป็นแหล่งการเรียนรู้ได้เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยนบีมุฮัมมัดและได้ดำเนินเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในอดีต มัสยิดก็เป็นสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่ใช้เป็นสถานศึกษาอิสลาม ส่วนในปัจจุบันมัสยิดก็ยังนิยมใช้เป็นสถานที่สอนหนังสือกันอยู่ มัสยิดที่มีการสอนหนังสือที่ประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ให้ความสนใจไปเรียนมากในตอนนี้คือ มัสยิดกลางปัตตานีที่มีสอนทุกวันเสาร์ และมัสยิดกลางจังหวัดยะลา มีสอนทุกวันอาทิตย์ โต๊ะครูผู้สอน ณ มัสยิดทั้งสองแห่งนี้ ก็คือ โต๊ะครูอิสมาแอลชือปาญู⁹ และมัสยิดอิบาคูรอรุหฺมาน บราโอ ตำบลปุกูค จังหวัดปัตตานี ที่เปิดสอนทุกวันทุกวันเสาร์ และมัสยิดที่มหาวิทยาลัยอิสลามยะลาที่บ้านปารามิเต เปิดสอนทุกวันอาทิตย์ ผู้สอนที่มัสยิดทั้งสองแห่งนี้ คือ ดร.อิสมาแอล ลูตฟี จะปะกิยา มัสยิดทั้งสองที่กล่าวมานี้เป็นมัสยิดที่มีผู้สนใจมาเรียนเป็นจำนวนมากในเวลานี้ และผู้ที่มาศึกษาจะมีทุกเพศทุกวัย แต่ผู้ที่มาเรียนส่วนมากเป็นผู้ใหญ่

มัสยิดเป็นแหล่งการเรียนรู้ตั้งแต่สมัยเริ่มแรกที่ศาสนาอิสลามได้ถือกำเนิดมาในโลกนี้ และดำเนินเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน และเหตุการณ์เช่นนี้จะดำเนินเรื่อยไปจนวันกาลปาวสาน

⁹ อิสมาแอลชือปาญู เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกโต๊ะครูอิสมาแอล คาอาละ บ้านคុងปาเยต. บ้านนอก อ.ปะนะระะะะ จังหวัดปัตตานี

3.3.3.3 บ้านของผู้รู้

ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ บ้านผู้รู้ก็เป็นอีกสถานที่หนึ่งที่ผู้รู้ศาสนาได้ใช้เป็นสถานศึกษาอิสลาม โต๊ะครูบางคนไม่มีปอเนาะเป็นของตนเอง แต่จะทำการสอนหนังสือไปตามมัสยิดต่างๆที่ประชาชนได้เรียนเชิญให้ไปสอนที่มัสยิดนั้นๆ และโต๊ะครูบางคนใช้บ้านของตัวเองเป็นสถานที่สอนหนังสือ(สัมภาษณ์นายมะเซ็ง อาลีกาแห่ วันที่ 5 ธันวาคม 2548)

การสอนหนังสือของผู้รู้ในปัตตานีตามบ้านก็ยังมีให้เห็นจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าบ้านในปัจจุบันอาจจะเป็นที่ที่ไม่ค่อยนิยมใช้เป็นสถานที่สอนหนังสือกันแล้ว แต่ก็ยังมีหมู่บ้านบางแห่งยังใช้บ้านเป็นสถานที่ใช้สอนหนังสือกันอยู่ เช่น บ้านเปาะเส็ง¹⁰ในจังหวัดยะลา เป็นต้น

3.3.3.4 โรงเรียนอนุบาลอิสลามและโรงเรียนประถมอิสลาม

ในปัจจุบันสถาบันการศึกษานี้จะสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน โรงเรียนดังกล่าวจะมีอยู่ 2 ประเภทคือ โรงเรียนอนุบาลที่เป็นประเภทเอกชนสามัญ และโรงเรียนอนุบาลที่เป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม โรงเรียนเอกชนสามัญเป็นโรงเรียนที่จดทะเบียนเป็นโรงเรียนเอกชนสามัญโดยมีผู้รับใบอนุญาตเป็นมุสลิม แต่โรงเรียนที่สังกัดโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม เป็นสถาบันการศึกษาที่ขยายโอกาสทางการศึกษาจนถึงระดับอนุบาลและประถม ซึ่งก่อนหน้านี้โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจะเปิดสอนเฉพาะระดับมัธยมศึกษาเท่านั้น ในปัจจุบันได้มีความพยายามอย่างมากจากโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่จะขยายการศึกษาจนถึงระดับอนุบาลและประถม(อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขต, ม.ป.ป.: 2)

3.3.3.5 ดาศึกา

ดาศึกาเป็นแหล่งเรียนรู้อิสลาม และเป็นสถาบันการศึกษาสำหรับเยาวชนมุสลิมที่เก่าแก่ที่สุดสถาบันหนึ่งที่ถือกำเนิดในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เดิมทีสถาบันการศึกษาแห่งนี้จะถูกเรียกว่า โรงเรียนฟิรฎูอีน มัดเราะสะฮฺหรือเสอโกลอฮุมลาฮฺ หรือบาหลีอะฮฺที่มาจากคำว่าบาหลีอะฮฺลาฮฺที่มักจะนำมาเป็นโรงเรียนดาศึกา เมื่อมีการใช้คำว่าดาศึกาในประเทศมาเลเซีย คำว่า “ดาศึกา” ก็ถูกนำมาใช้เรียกสถาบันการศึกษาแห่งนี้ สถาบันการศึกษาแห่งนี้มุสลิมในพื้นที่จังหวัด

¹⁰ บ้านเปาะเส็ง ตั้งอยู่ที่ตำบลเปาะเส็ง อำเภอเมือง จังหวัดยะลา

ชายแดนภาคใต้ส่วนใหญ่จะเรียกว่า “โรงเรียน” แต่นักวิชาการจะไม่ค่อยเรียกว่าโรงเรียน บางท่านเรียกว่าศูนย์อบรมหรือเรียกว่าตาดีกาอย่างเดียว การเรียกตาดีกาว่าศูนย์อบรม ศูนย์ หรือเรียกว่าตาดีกาอย่างเดียวน่าจะมีการถูกต้องมากกว่าจะเรียกว่าโรงเรียนตาดีกา เพราะการเรียกว่าโรงเรียนตาดีกานั้นจะมีคำสองคำที่หมายถึงสถาบัน กล่าวคือ โรงเรียนและสวนในที่นี้หมายถึงศูนย์ หากแปลตรง ๆ คำว่าโรงเรียนตาดีกาก็จะหมายถึงโรงเรียนศูนย์อบรมเด็กเล็ก คำว่าโรงเรียนศูนย์อบรมเด็กเล็กจะดูเป็นคำที่แปลกตามความเห็นของผู้เขียนคำว่าตาดีกาอย่างเดียวน่าจะเป็นคำที่เหมาะสมที่จะเรียนสถาบันแห่งนี้ (อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขต, ม.ป.ป. : 3)

“ตาดีกา” มาจากคำว่า “TADIKA” ซึ่งเป็นคำย่อของคำสามคำ คือ TA ย่อมาจากคำว่า Taman แปลว่า สวน อุทยาน DI ย่อมาจากคำว่า Didikan แปลว่า อบรม เลี้ยงดู การให้การศึกษา และคำว่า KA ย่อมาจากคำว่า Kanak – Kanak ซึ่งแปลว่า เด็กๆ เพราะฉะนั้น “ตาดีกา” มีความหมายว่า สถานหรือศูนย์อบรมเด็กๆนั่นเอง

ตาดีกาจะสอนเฉพาะวิชาศาสนา หนังสือเรียนส่วนใหญ่จะเป็นภาษามลายู มีหนังสือที่เป็นภาษาอาหรับเฉพาะรายวิชาภาษาอาหรับเท่านั้น ภาษาที่ใช้ในการเรียนการสอนคือภาษามลายูท้องถิ่นปะปนกับภาษามลายูกลาง หนังสือเรียนจะเป็นภาษามลายูกลาง แต่การอธิบายเนื้อหาจะเป็นภาษามลายูถิ่นคล้ายๆ กับสำเนียงภาษามลายูของรัฐกลันตันของประเทศมาเลเซีย(อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขต, ม.ป.ป. : 4)

การจัดการเรียนการสอนของตาดีกา บางตาดีกาใช้เวลาในการจัดการเรียนการสอนในตอนเย็นของวันจันทร์ถึงวันศุกร์ หรือวันเสาร์กับอาทิตย์ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของชุมชน ผู้สอนส่วนใหญ่จะเป็นผลผลิตของปอเนาะหรือโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม บางคนอาจจะเป็นผู้นำศาสนาก็ได้ บุคคลเหล่านี้จะเป็นอาสาสมัครในชุมชน ผู้เรียนส่วนใหญ่เป็นนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนประถมศึกษาของรัฐ(อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขต, ม.ป.ป. : 4)

3.3.3.6 ปอเนาะ

ปอเนาะเป็นสถานศึกษาอิสลามที่เก่าแก่ที่สุดอีกแห่งหนึ่งและมีบทบาทมากในอดีตที่ผ่านมาและในปัจจุบันก็ยังเป็นที่สนใจของประชาชนในพื้นที่อยู่ วิชาที่มีสอนในปอเนาะจะเป็นวิชาการศาสนาและภาษาอาหรับเท่านั้น

3.3.3.7 โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นโรงเรียนที่พัฒนามาจากโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามตาม พ.ร.บ.โรงเรียนเอกชน พ.ศ. 2525 ในปัจจุบันโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจะมีด้วยกัน 3 รูปแบบ คือ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม 15(3)¹¹ 15(2)¹² และ 15(1)¹³

3.3.3.8 สถาบันอุดมศึกษาอิสลาม

สถาบันอุดมศึกษาอิสลามที่มีคณะเกี่ยวกับอิสลามศึกษาใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้มีอยู่สามแห่งคือ

1. วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ได้รับการอนุมัติให้มีการจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2532 ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐที่มีสถานภาพเทียบเท่ากับคณะหนึ่งในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ปัจจุบันได้เปิดสอนถึงระดับปริญญาเอก

2. มหาวิทยาลัยอิสลามยะลา ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยเอกชนแห่งแรกในประเทศไทยได้เปิดทำการสอนเมื่อปี 2541 ตั้งอยู่ที่ยะลา ต่อมาได้มีการขยายสาขาออกไปที่ปัตตานี ปัจจุบันได้เปิดสอนถึงระดับปริญญาโท

3. มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ คณะรัฐมนตรีได้มีการอนุมัติหลักการให้จัดตั้งมหาวิทยาลัยในจังหวัดนราธิวาสขึ้นเมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2546 โดยการรวมสถาบันการศึกษาเดิมในจังหวัด ตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ พ.ศ. 2548 ได้กำหนดให้รวมสถาบันการศึกษาในจังหวัดนราธิวาส จัดตั้งเป็นมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ขึ้น ซึ่งมีสถาบันอิสลามศึกษาและอาหรับศึกษารวมอยู่ด้วย ปัจจุบันมี 2 สาขาวิชา คือ สาขาวิชาชารีอะฮ์และภาษาอาหรับ

แม้คณะอิสลามศึกษาจะมีอยู่ในสามสถาบันข้างต้น แต่อิสลามศึกษานั้นยังมีการเรียนการสอนอยู่ในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามอีกหลายแห่ง ส่วนใหญ่จะเป็นระดับประกาศนียบัตรบัณฑิต

¹¹ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม 15(3) คือ โรงเรียนเอกชนศึกษาสงเคราะห์สอนศาสนาอิสลาม

¹² โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม 15(2) มี 2 ประเภท ประเภทแรก คือ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจัดสอนแบบโรงเรียน ประเภทที่สอง คือ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจัดสอนแบบปอเนาะ

¹³ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม 15(1) มี 2 ประเภทแรก คือ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่มูลนิธิเป็นเจ้าของ ประเภทที่สอง คือ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่บุคคลเป็นเจ้าของ

3.3.3.9 โรงเรียนประถมและมัธยมของรัฐ

โรงเรียนของรัฐที่มีนักเรียนมุสลิมจำนวนมากจะมีการจัดการสอนวิชาอิสลามศึกษา ปกติแล้วจะมีสัดส่วนของการเรียนการสอนอิสลามศึกษาเพียง 2 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ (กระทรวงศึกษาธิการ 2537 อ้างถึงใน อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขต, ม.ป.ป. : 10)

ตารางที่ 1 จำนวนโรงเรียนระดับประถมศึกษาที่มีสอนวิชาอิสลามศึกษา

จังหวัด	จำนวนโรงเรียน	จำนวนห้องเรียน	จำนวนครู	จำนวนนักเรียน
ยะลา	186	1,531	192	42,106
ปัตตานี	293	2,290	198	68,985
นราธิวาส	328	2,700	367	68,665
รวม	807	6,521	857	179,756

แหล่งข้อมูล สำนักผู้ตรวจราชการประจำเขตตรวจราชการที่ 12 พ.ศ. 2547 ข : 5

ตารางที่ 2 จำนวนโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาที่มีสอนวิชาอิสลามศึกษา

จังหวัด	จำนวนโรงเรียน	จำนวนห้องเรียน	จำนวนครู	จำนวนนักเรียน
ยะลา	11	86	18	1,315
ปัตตานี	9	70	15	1,800
นราธิวาส	11	150	22	2,726
รวม	31	306	55	5,841

แหล่งข้อมูล สำนักผู้ตรวจราชการประจำเขตตรวจราชการที่ 12 พ.ศ. 2547 ข : 5

3.4 การจัดการเรียนการสอน : หลักสูตร เนื้อหา และวิธีการสอนในสถานศึกษาปอเนาะ

3.4.1 ระบบการศึกษาทั่วไปในปอเนาะ

พริยศ ราฮิมมูลา (2545 : 106) ได้กล่าวถึงระบบการสอนในปอเนาะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ว่า "ระบบการศึกษาอิสลามที่ได้ดำเนินการโดยนักเผยแผ่ข่าวอาหรับมุสลิมและอุลามาฮ์ปัตตานีท้องถิ่นในภูมิภาคปัตตานีในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 นั้น เป็นรูปแบบการอ่านตำรา

ตัวอย่างเช่น คำภีร์อัลกุรอาน อัลหะดีษ และการบรรยายธรรมจากโต๊ะครูหรืออุลามะฮ์มากกว่าการเขียน รูปแบบของระบบการศึกษาโดยทั่วไปจะเรียกว่า “นาเคาะ” “ตาเคาะ” หรือ “มีอนาเคาะ” โดยชาวมลายูปัตตานี คำว่า “นาเคาะ” ความหมายตามอักขระแล้วหมายถึง “การรองรับสิ่งของ” อะไรก็ได้ แต่ความหมายทางวิชาการหมายถึง “การรับฟังคำบรรยายหรือคำอธิบาย” ของผู้สอนคือ โต๊ะครูหรืออุลามะฮ์ นักศึกษาจะการกิตาบ (ตำรา) แล้วจะอ่านตามที่โต๊ะครูอ่านให้ฟังไปในตัว เพราะในระบบการศึกษาแบบปอเนาะดั้งเดิมจะไม่มีนักเรียนบนกระดานดำ ส่วนใหญ่แล้วบทเรียนจะเรียนด้วยวิธีการท่องจำบทเรียนให้แม่นยำ เพราะโต๊ะครูได้มอบหมายให้นักศึกษาทุกคน ไปท่องตำราแล้วมาอ่านต่อหน้าโต๊ะครูด้วยปากเปล่า ระบบหรือวิธีการศึกษาแบบนี้ได้กลายเป็นรูปแบบของระบบการศึกษาอิสลามในสถาบันการศึกษาปอเนาะดั้งเดิมของปัตตานีจนถึงตราบทุกวันนี้”

Snouck Hurgronje (อ้างถึงใน พิรัช ราฮิมมุลลา , 2545 : 106) ได้อธิบายเกี่ยวกับการดำเนินการสอนในปอเนาะว่า “นักเรียนนั่งลงบนพื้นพรมภายหลังจากการทำพิธีละหมาดร่วมกันแล้วเสร็จเอาขวดหมึก ปากกา ปากกาครอบไว้ข้างหน้าและนำเอกสารที่จัดเป็นแฟ้มเพื่อเตรียมฟังการบรรยายของอาจารย์รวมทั้งเตรียมกระดาษไว้จดบันทึก อาจารย์จะเลือกวิธีสอนวิธีใดวิธีหนึ่งในสามวิธี คือ

1. อาจารย์จะเลือกอ่านเอกสารคำบรรยายให้นักศึกษาฟัง รวมทั้งคำบรรยายของอาจารย์ ก่อนหน้านั้น วิธีการนี้เป็นการแยกแยะประเด็นปัญหาต่างๆ ของการออกเสียงสระหรือพยัญชนะภาษาอาหรับ นำมาอธิบายเป็นคำๆ ไปซึ่งสามารถแก้ปัญหาของการตีความ ของคำบรรยาย
2. อธิบายคำบรรยายจากเอกสารที่มีมาตรฐาน โดยวิธีปาฐกถาทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอิทธิบาท ศัพท์ ของผลงานวิชาการแต่ละเรื่อง
3. นำคำอธิบายศัพท์ที่มีอยู่เดิมแล้ว มาอธิบายและเรียบเรียงเป็นคำอธิบายศัพท์ใหม่แล้วนำมาสอน”

3.4.2 หลักสูตร สาระวิชา และวิธีการสอนในแต่ละวิชาในสถานศึกษาปอเนาะ

จากการที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์โต๊ะครู นักเรียนที่เคยและกำลังเรียนในปอเนาะเกี่ยวกับหลักสูตร สาระวิชา และวิธีการสอนในแต่ละวิชาในสถานศึกษาปอเนาะ ผู้วิจัยสามารถประมวลสรุปได้ดังนี้

3.4.2.1 วิชาท่องอัลกุรอาน(ตะหุฟิฮฺ อัลกุรอาน)

ในอดีตชาวจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่ค่อยให้ความสนใจในวิชานี้มากนักนอกจากส่วนน้อยเท่านั้นและในปอเนาะไม่ค่อยมีสอนในวิชานี้ แต่หลังจากปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาวิชาการท่องอัลกุรอานได้รับความสนใจขึ้นเรื่อยๆ แต่ส่วนมากจะมีในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเสียมากกว่า แต่ก็มีบ้างที่จัดตั้งสถานศึกษาอิสลามที่มีการสอนเฉพาะสำหรับท่องอัลกุรอาน

1 หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

หนังสือและแหล่งเรียนรู้คืออัลกุรอานและใช้ตัวผู้สอนเป็นสำคัญ

2 วิธีการเรียนการสอน

ผู้สอนจะสอนวิธีการท่องและคอยกำหนดระเบียบวิธีในการให้นักเรียนท่อง และเมื่อนักเรียนจำได้แล้วตามที่ครูผู้สอนกำหนดก็จะต้องมาทดสอบกับครูอีกครั้ง และมีการกำหนดช่วงเวลาในการเข้าทดสอบกับผู้สอนเป็นระยะๆ จนนักเรียนจำอัลกุรอานได้ทั้งเล่มหรือได้ได้ตามจำนวนที่กำหนด

3.4.2.2 ตัฟซีร์อัลกุรอาน (อรรถาธิบายอัลกุรอาน)

1. หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

ตัฟซีร์ลยะลาลัยน์(تفسير الجلالين), นูรออิหฺซาน(نور الإحسان), หาชียะตุศศอวียฺ (حاشية الصاوي), หาชียะตุลญะมัล(حاشية الجمل), ตัฟซีร์นนะสะฟี(تفسير النسفي), ตัฟซีร์อิบนิกะษีร์(تفسير ابن كثير), ตัฟซีร์ลบบัยฎอวียฺ(تفسير البيضاوي), ตัฟซีร์ลคอซัน(تفسير الخازن)

2. เนื้อหาและสาระสำคัญ

เนื้อหาสำคัญของวิชานี้คือเนื้อหาทั้งหมดที่มีอยู่ในอัลกุรอานแต่ปอเนาะส่วนใหญ่จะเน้นให้นักเรียนเข้าใจในหลักไวยากรณ์ภาษาอาหรับเสียมากกว่าการสอนให้เข้าใจในเนื้อหาอัลกุรอาน

3 วิธีการเรียนการสอน

โต๊ะครูจะอธิบายให้นักเรียนฟังและนักเรียนจะจดบันทึก

3.4.2.3 ตัจญ์วิด

1. หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

สิรอญลกอรี(سراج القاري), ตัจญ์วิดมุหัมมัดศอและหุ(تجويد محمد صالح), ฮิดายะตุลมุสตะฟีด(هداية المستفيد)

2. เนื้อหาและสาระสำคัญ

ฟารีดะตุลฟะรออิด(فريدة الفرائد), อัลดุรุษะมีน(الدر الثمين), อะกีดะตุลนาญีน (عقيدة الناجين), สิริอญลสุดา(سراج الهدى), บากูรอตุลมะอานีย์(باكورة المعاني), ตักรีบุลอิควาน (تقريب الإخوان), อุซูลุตเตาฮีด(أصول التوحيد), มับชะฮุลกาลาม(مبحث الكلام), กิฟายะตุลอะวาม (كفاية العوام), มัตนุ อุมมิลบะรอฮีน(متن أم البراهين), มัตนุ ญะฮะรอตุตเตาฮีด(متن جوهر التوحيد), ชัรกอวียัสสุคศุคีย(الشرقاوي المدهدي), อะกออิคูนนะสะฟี(عقائد النسفي), อัลฟีกสุลอักบับ ลีอะบี สะนีพะห์(حشية لأبي حنيفة), อาชียะห์ ลีอะมีร์ อับดุลสลาาม(حشية لأبي حنيفة), อาชียะห์ ลีอะมีร์ อับดุลสลาาม(حشية لأبي حنيفة)

หนังสือที่ใช้เรียนมากที่สุดเป็นอันดับต้นๆ คือ ฟารีดะตุลฟะรออิด(فريدة الفرائد) แล้วต่อมา คืออะกีดะตุลนาญีน(عقيدة الناجين) และบากูรอตุลมะอานีย์(باكورة المعاني) และ กิฟายะตุลอะวาม(كفاية العوام) และอาชียะฮฺ ลีอะมีร์ อับดุลสลาาม(حشية لأبي حنيفة)

สำหรับหนังสือฟารีดะตุลฟะรออิด(فريدة الفرائد) เป็นตำราเรียนทางวิชาอะกีดะฮฺ (หลักศรัทธา)ที่ใช้เรียนในปอเนาะมากที่สุด เพราะหนังสือเล่มนี้เป็นตำราเริ่มต้นที่ผู้เริ่มเข้าเรียนในปอเนาะเกือบจะทั่วไปในปอเนาะในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่จะต้องเรียนรู้เป็นอันดับแรกก่อนที่จะเลื่อนไปเรียนในขั้นที่สูงขึ้นต่อไป

2. เนื้อหาและสาระสำคัญ

หนังสืออากีดะฮฺเกือบจะทั้งหมด จะมุ่งสอนในเรื่องเกี่ยวกับกฎการใช้ตรรกศาสตร์ กฎเกณฑ์ของความเป็นจริง คุณลักษณะของอัลลอฮฺและนบี และอื่นๆที่เกี่ยวกับความเชื่อ และเนื้อหาที่เน้นมากที่สุดคือ คุณลักษณะของอัลลอฮฺ การอธิบายในเรื่องอะกีดะฮฺจะใช้หลักของสำนักคิดอะชชีเราะฮฺเป็นส่วนใหญ่

3. วิธีการเรียนการสอน

โต๊ะครูจะทำการบรรยายแก่นักเรียนในเนื้อหาสาระ ส่วนลูกศิษย์จะทำการจดบันทึกทุกอย่างที่โต๊ะครูได้อธิบาย หลังจากที่นักเรียนได้เรียนรู้และจดบันทึกเนื้อหาสาระที่โต๊ะครูได้อธิบายแล้ว นักเรียนจะไปท่องต่อไป

การเรียงลำดับขั้นของหนังสือตำราในการเรียนการสอน ดังที่กล่าวมาแล้ว นักเรียนที่เริ่มเข้ามาเรียนในปอเนาะใหม่ๆ นั้น โต๊ะครูเกือบจะทั้งหมดในจังหวัดชายแดนภาคใต้จะเริ่มสอนสอนหนังสือฟารีดะตุลฟะรออิด(فريدة الفرائد)เป็นอันดับแรก ส่วนภาษาอาหรับก็จะเป็นมัตนุ อุมมิลบะรอฮีน(متن أم البراهين) เมื่อใดที่นักเรียนได้เรียนรู้และเข้าเนื้อหาในหนังสือเล่มนี้หมดแล้ว โต๊ะครูก็จะให้นักเรียนไปเรียนหนังสือ อะกีดะตุลนาญีน(عقيدة الناجين) แล้วก็ บากูรอตุลมะอานีย์(باكورة المعاني) ต่อจากนั้นก็จะไปเรียนหนังสือ กิฟายะตุลอะวาม(كفاية العوام) และอาชียะฮฺ ลีอะมีร์ อับดุลสลาาม(حشية لأبي حنيفة)เป็นขั้นต่อไป

หนังสือสามเล่มแรก เป็นหนังสือภาษามลายู ส่วนหนังสืออีกสองเล่มสุดท้ายเป็น ภาษาอาหรับ ใครผู้ใดก็ตาม ที่ได้เรียนจบถึงกีฬาชะตุลอะวาม(كفاية العوام) ถือได้ว่า เป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องอาถิอะฮ์แล้ว สามารถที่จะไปสอนผู้คนได้

วิชาอะถิอะฮ์เป็นวิชาหลักๆที่มีการเน้นมากในการเรียนการสอนในปอเนาะ

3.4.2.7 ฟิกฮฺ(ศาสนบัญญัติหรือนิติศาสตร์อิสลาม)

1. หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

มุนะฮะตุล มุศอลลีฮ์(منية المصلي), วิชาฮุคอะฟร็อจ(وشاح الأفراج), ฮิดายะตุล คี บายาน(هداية الصبيان), ะชะฮะตุลมุฮ์ตะดีน(محجة المهتدين), กีฬาชะตุลมุฮ์ตะดีน(كفاية المهتدين), มัจญ์ละฮุค บักรอยน์(مطلع البدرين), กัซฟุลลิยาม(كشف اللثام), ฟุรูกมะสาลิล(فروع المسائل), มุนะฮะตุล ตูลลาบ (بغية الطلاب), สะบีลุมุฮ์ตะดีฮ์(سبيل المهتدي), อัลบาญูรีย์ ลิบนิกอซิม (الباجوري لابن قاسم), อืออานะตุตตอลิบบิน(أعانة الطالبين), อัลอิกนาฮ์ ฮาชียะตุล นูญญิมีย์(الإقناء الحاشية البحرمي), อัชชะรกอวีย์อะลิต ตะหฺรีย์(الشرقاوي على التحرير), กอลยูบีย์ วับนุ อุมัยรอส (قليوبي وابن عميرة), ฟัตฮุ วัฮะฮาบ(فتح الوهاب) หนังสือที่ใช้เรียนแพร่หลายและนิยมมากที่สุด คือ มุนะฮะตุล มุศอลลีฮ์(منية المصلي)

2. เนื้อหาและสาระสำคัญ

เนื้อหาสาระครอบคลุมเนื้อหาฟิกฮ์ทั้งหมด การสอนจะเน้นแนวคิดตามสำนักคิด ชาฟีอีย์ วิชาฟิกฮ์เป็นวิชาหลักๆอีกวิชาหนึ่งเหมือนกับวิชาอะถิอะฮ์ที่มีการเน้นมากในการเรียนการสอนในปอเนาะ

3. วิธีการเรียนการสอน

ผู้สอนอธิบายและให้ผู้เรียนจดบันทึก

3.4.2.8 อัคลาฎ(จริยธรรม)

1. หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

ปือนาวัรบาฆิฮาดี(فناور باكي هادي), อาเนาะฎนัจจิม(أنق كونجي شرك), ฮิดายะตุลซาลิกีน(هداية السالكين), มินฮาฎออบิดีน(منهاج العابدین), ซลียารุสซาลิกีน (سير السالكين), อัลหิกัม (الحكم), กอตรุคฆอยบียะฮ์(قطر الغيبة), ซารอตุลญันนะฮ์(شرط الجنة), อัคตุรฺนนะฟีส(الدر النفيس), หนังสือที่ใช้เรียนแพร่หลายและนิยมมากที่สุด คือ มุนะฮะตุล มุศอลลีฮ์(منية المصلي)

2. เนื้อหาและสาระสำคัญเนื้อหาที่เน้นมากที่สุด
การชำระจิตใจให้สะอาด
3. วิธีการเรียนการสอน
ผู้สอนอธิบายและให้ผู้เรียนจดบันทึก และปฏิบัติออกมาตามแต่วาระในขณะที่พักอาศัยอยู่ในปอเนาะ

3.4.2.9 นะฮู (หลักไวยากรณ์ภาษาอาหรับ)

1. หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

มัตนุลอจาญรูมียะฮฺ(متن الآجرومية), ชัรฮุ มุคตะศอรฺ(شرح المختصر), ชัรฮุ ชัยคิ คอลิด(شرح الشيخ خالد), ชัรฮุ อัจมาวียฺ(شرح العشماوي), ชัรฮุ ลักฟรอวียฺ(شرح الكفراوي), อัล-บาคูดี(الباكودي), อัล-อะฮซะรียฺ(الأزهري), อัล-ฟะวาकिฮฺ(الفواكه), อัลกะวาकिบุดดุรียะฮฺ(الكواكب الدرية), อัล-ชัจญายียฺ(الشجاعي), มัตนุลอัลฟิยะตุ อิบนิ อะกีล(متن ألفية ابن عقيل), ชัรฮุ อิบนิอะกีล(شرح ابن عقيل), ฮาซียะตุลคุญะรียฺ(حاشية الخضرى), ชัรฮุ ชุชชี อัจชะฮับ(شرح حاشية ياسين على فاكهين), ฮาซียะตุ ยาซีนะ อะลา ฟากิฮีน(حاشية ياسين على فاكهين), ชะรูซุลซะฮาบ(شرح شروز الذهب)

2. เนื้อหาและสาระสำคัญ

ครอบคลุมหลักการทางภาษาอาหรับทั้งหมด วิชานี้ก็จะเป็นอีกวิชาหนึ่งที่ถือว่าเป็นวิชาหลักๆเหมือนกับวิชาอะกิดะฮฺที่มีการเน้นมากในการเรียนการสอนในปอเนาะ

หนังสือนะฮู (อัครวิธี)ที่นิยมเรียนในปอเนาะในจังหวัดชายแดนภาคใต้กันมากที่สุด คือ หนังสือมัตนุลอจาญรูมียะฮฺ(متن الآجرومية) เป็นหนังสือภาษาอาหรับ ที่ใช้สอนนักเรียนที่เริ่มเข้ามาศึกษาเล่าเรียนในปอเนาะ นักเรียนเกือบจะทุกคนที่เคยผ่านการศึกษาในระบบปอเนาะต้องเคยได้เรียนหนังสือเล่มนี้ ส่วนหนังสือนะฮูที่ใช้เรียนกันมากรองลงมาจากหนังสือเล่มแรก ก็มีชัรฮุ มุคตะศอรฺ(شرح المختصر) , ชัรฮุ อัจมาวียฺ(شرح العشماوي) , อัล-มัตมิมิมะฮฺ(التممة) และ ชัรฮุ อิบนิอะกีล(شرح ابن عقيل)

3. วิธีการเรียนการสอน

โต๊ะครูจะอธิบายและให้ผู้เรียนเขียน ท่องบทเนื้อหาหลักที่มีเขียนในหนังสือดังกล่าวข้างต้น

3.4.2.10 เศอะร็อฟ(วากยสัมพันธ์)

1. หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

มัตนุลบิเนา วัล อะสาส(متن البناء والأساس), อับนิยะตุลอัสมาอิ วัล อัฟอาล(أبنية الأفعال), ฎอมมุล มัดคอลล(ضم المدخل), มัตนุลมักศูด(متن المقصود), ฆัรสุลมัฎฎูบิ อะลัดมักศูด(شرح المطلوب على المقصود), อุนวนุศศอ์ฟ(عنوان الصرف), ฆัรสุตตัฟตาซานิยะ, มัตนุลอะมิยะตุลอัฟอาล(متن لمية الأفعال), ฆัรหุ บะสุรอก(شرح بهراق)

2 วิธีการเรียนการสอน

โตะครุจะอธิบายเนื้อหาที่สอนให้นักเรียนอย่างละเอียดและนักเรียนก็จะจดบันทึกพร้อมกับการทำความเข้าใจในเนื้อหาดังกล่าว และที่ขาดมิได้ที่นักเรียนจะต้องท่องบทให้ขึ้นใจ เสาะรัพท์ก็เป็นอีกวิชาหนึ่งที่ปอเนาะเกือบทุกแห่งได้เน้นหนักในเนื้อหาการเรียนรู้อปอเนาะ เหมือนกับวิชานะฮู ผู้ที่สำเร็จขั้นสูงสุดในปอเนาะจะต้องเข้าใจในวิชานี้

3.4.2.11 อุลุมุลหะดีษ(หลักการวัจนะ)

1. หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

อัตตะกัรริอตุ อัสนุนิยะฮุ(التقارير السنية), รอฟอูลอัสตาร(رفع الأستار), ฆัรสุล อัจฮูรียะ(شرح الأجهوري)

2. เนื้อหาและสาระสำคัญ

หลักการต่างๆที่นำไปสู่การเรียนรู้หะดีษ

3. วิธีการเรียนการสอน

โตะครุจะอธิบายและให้ผู้เรียนจะเขียนหรือจดบันทึก แต่วิชานี้ไม่ค่อยจะเน้นหนักในการเรียนรู้ในปอเนาะ

3.4.2.12 กอวาอิดุลฟิกฮุ(หลักศาสนบัญญัติ)

1. หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

มัตนุลวะเรอะกอต(متن الورقات), ฆัรหุ ดิมยาฎิยะ(شرح الديماطي), หาซียะตุลนะพะหาคิ อะลัด วะเรอะกอต(حاشية النفحات على الورقات), อัลลุมะอ์(المع)

2. เนื้อหาและสาระสำคัญ

หลักการที่นำไปสู่บทสรุปของหุก่มฟิกฮุทั้งหมด

3. วิธีการเรียนการสอน

โต๊ะครูจะอธิบายในเนื้อหาสาระ ส่วนผู้เรียนจะทำการจดบันทึก และท่องบทหลักการ
ดังกล่าว

3.4.2.13 ฝะรออิคฺ(การแบ่งมรดก)

1. หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

ฆอยะตุลตุกริบ(غاية التقريب), ชัรฮุล บะเกอะรียฺ(شرح البقرى)

2. เนื้อหาและสาระสำคัญ

หลักการแบ่งมรดกทั้งหมด

3. วิธีการเรียนการสอน

โต๊ะครูจะอธิบายและผู้เรียนจดข้อมูลที่ได้รับ พร้อมกับทำความเข้าใจสามารถไป
ปฏิบัติการแบ่งมรดกในสถานการณ์ต่างๆที่สมมุติขึ้นได้

3.4.2.14 ศาสนประวัติ

1. หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

นุรุลยะกิน(نور البقين), กอเศอะศุล อัมบิยาอ์(قصص الأنبياء), มะดารีอุศ ฟูอูด
(مدارج الصعود), อิตมาอุล วะฟาอ์(إتمام الوفاء)

2. เนื้อหาและสาระสำคัญ

อัตชีวประวัติของท่านนบีมุฮัมมัด เริ่มต้นตั้งแต่เหตุการณ์ต่างๆก่อนที่ท่านนบีมะ
ดีจะกำเนิดจนถึงการเสียชีวิต

3. วิธีการเรียนการสอน

การสอนจะออกมาในรูปแบบของอ่านและบอกเล่าเสียมากกว่าการวิเคราะห์เหตุการณ์
ที่เกิดขึ้น

3.4.2.15 ตำนวนโวหาร

1. หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

หาซียะตุล ศอริฟีล บะยาน(حاشية صارف البيان), หุสนุศ ตียาเฆาะฮฺ(حسن
الصياغة), อัลญะฮะรุลมักนูน(الجواهر المكنون)

2. เนื้อหาและสาระสำคัญ

การตีความคำและประโยคสำนวนในภาษาอาหรับ

3. วิธีการเรียนการสอน

โต๊ะครูจะอธิบายในเนื้อหา ผู้เรียนจะจดที่เรียนมาและจะทำความเข้าใจในการตีความและประโยชน์ในภาษาอาหรับ

3.4.2.16 ตรรกวิทยา

1. หนังสือและแหล่งการเรียนรู้

หนังสืออัสสุลัม(كتاب السلم), ชรัหุ อัสสุลัม ฟิล มันฎิก (شرح السلم في المنطق)

2. เนื้อหาและสาระสำคัญ

การเรียนรู้เหตุและผล เพื่อการนำสร้างเหตุและผลในการหาหลักฐานการมีของอัลลอฮ์ วิชานี้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับวิชาอะกีดะฮ์

3. วิธีการเรียนการสอน

โต๊ะครูจะอธิบายในเนื้อหา ผู้เรียนจะจดที่เรียนมาและบางปอเนาะจะให้นักเรียนท่องเนื้อหาสาระดังกล่าว

3.5.3 สรุปหลักสูตร สาระวิชา และวิธีการสอนในสถานศึกษาปอเนาะ

หลักสูตรที่ใช้สอนในปอเนาะมีทั้งวิชาที่เกี่ยวกับศาสนาโดยตรงและวิชาภาษาอาหรับ ซึ่งประกอบด้วยวิชาดังต่อไปนี้

1. อัล-กูรอาน
2. อัล-หะดีษ (สุนนะฮ์)
3. หลักศรัทธา (เตาฮีด)
4. ศาสนบัญญัติหรือนิติศาสตร์อิสลาม (ฟิกฮ์)
5. จริยธรรม (อักลาฏ)
6. หลักไวยากรณ์ภาษาอาหรับ(นะฮ์ฮ์)
7. วากยสัมพันธ์ (เศาะรอฟ)
8. อรรถาธิบายอัลกูรอาน (ตัฟซีร์)
9. หลักการอ่านอัลกูรอาน (ตัจญวีด)
10. หลักการอรรถาธิบายอัลกูรอาน (อุซูลตัฟซีร์)
11. หลักการวินิจฉัย (อุซูลหะดีษ)
12. นิติศาสตร์มูลฐาน(อุซูลฟิกฮ์)
13. การแบ่งมรดก (พะรอเอี้ฎ)

14. ศาสนประวัติ (ดาริศ)
15. สำนักโหรา (อัลบะลาฆะฮะฮ)
16. ตรรกวิทยา (มันติก)

วิชาที่มีการเน้นมากกว่าวิชาอื่นๆในปอเนาะ คือ วิชาที่เกี่ยวกับหลักไวยากรณ์ในภาษาอาหรับ วิชาอะกีดะฮตามสำนักคิอะฮอะฮิเราะฮะฮ และวิชาฟิกฮ ส่วนวิชาอื่นๆส่วนใหญ่แล้วจะไม่ได้รับการให้ความสำคัญเท่าสามวิชาดังกล่าว แต่ก็มีบางปอเนาะที่ให้ความสำคัญกับวิชาหลักการอ่านอัลกุรอาน(ตััจญ์วิด) ในแต่ละปอเนาะจะมีชื่อเสียงแตกต่างกันไปในวิชาที่กล่าวมาข้างต้นตามแต่ความถนัดของ โต๊ะครูเจ้าของปอเนาะนั้นๆ

สำหรับวิธีการเรียนการสอนในปอเนาะผู้สอนจะใช้ด้วยวิธีการอธิบายเนื้อหาต่างๆ ส่วนผู้เรียนก็จะทำการจดบันทึกสาระข้อมูลต่างๆที่ได้รับฟังมา โดยส่วนมากนักเรียนจะจดบันทึกในหนังสือของแต่ละวิชา และจะมีห้องในบางรายวิชา เช่น หลักไวยากรณ์ภาษาอาหรับ หลักการศรัทธา นิติศาสตร์อิสลาม เป็นต้น

สำหรับการวัดผลก็คือ ผู้สอนจะใช้วิธีการถามหรือให้นักเรียนบรรยายในบางครั้ง ส่วนวิชาที่ต้องใช้การท่องก็ให้นักเรียนมาอ่านต่อหน้าผู้สอนหรือผู้ช่วยสอนโดยไม่ต้องดูหนังสือ และสำหรับวิชาที่ต้องใช้ความถูกต้องในการอ่าน เช่น วิชาตััจญ์วิด ก็ให้นักเรียนอ่านต่อหน้าผู้สอน นี่ก็คือวิธีการเรียนการสอนในปอเนาะโดยสรุป